

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE KÂRLILIK

Mehmet Fazıl ÖZKUL

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin

İktisat Anabilim Dalı için öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ

olarak hazırlanmıştır.

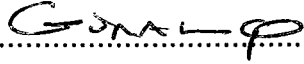
Ankara
Aralık, 2001

T 100460

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS
TEZİ olarak kabul edilmiştir

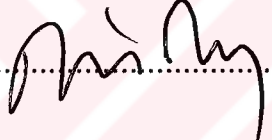
Başkan.....
Prof. Dr. Ahmet ŞAHİNÖZ

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. Burak GÜNALP (Danışman)

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. Naci CANPOLAT

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. Timur Han GÜR

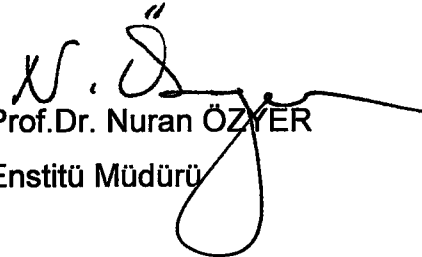
Üye.....

Yrd. Doç. Dr. Halit GÖNENÇ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adıgeçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

15/2/...2002

Prof. Dr. Nuran ÖZYER
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmada, endüstri iktisadının en önemli paradigmalarından birini oluşturan yapı-davranış-performans modelinden yola çıkılarak, Türk bankacılık sektöründe kârlılığı belirleyen değişkenler tahmin edilmeğe çalışılmıştır. Kârlılık analizi iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kamu bankaları, özel sermayeli ticaret bankaları, yabancı bankalar ve Türkiye'de şubesi olan yabancı bankalar incelenirken; ikinci bölümde kamu bankaları haricindeki bankalar analize dahil edilmiştir.

Yapılan ekonometrik çalışmaların sonuçlarına göre, bankacılıkta kârlılık, yüksek teknoloji ve yeni yöntemlerin kullanılmasından değil, bankaların oligopolcü piyasa yapısı içerisinde sağladıkları piyasa gücünden kaynaklanmaktadır. Bankaların verimli çalışmadığı, regresyon çalışmalarının yanı sıra bilançolarındaki ve gelir-gider tablolarındaki rakamlardan da anlaşılmaktadır. Bankaların aktiflerinde kredilerin payı sürekli azalırken, krediye çevirdikleri mevduatın maliyeti ya yüksek olmakta ya da verilen kredilerin geri dönüşünde problemler yaşanmaktadır. Takipteki krediler, banka kârlılığını azaltan en önemli değişkenlerden biri olarak gözükmemektedir. Bu da bankaların aktif kalitesinin düşüklüğünü ortaya koymaktadır. Kamu bankalarında, özel bankalardan farklı olarak kârlılığı azaltan bir faktör de faiz dışı giderlerdir.

Yine bilançolardan görülmektedir ki, bankalar özel sektöre fon sağlama görevlerini kaybederlerken kamuya kaynak sağlar hale gelmişlerdir. Kamunun, ödeme kabiliyeti yüksek, sağlam, güvenilir bir müşteri olması, banka kaynaklarının önemli bir kısmının kamuya kaydırması, bunun doğal sonucu olarak, özel sektöre akacak krediler kısılmış ve faiz oranları artmıştır. Piyasadaki oligopolistik yapının oluşmasında, bankalarla kamu kesimi arasındaki bu ilişkinin önemli bir yeri vardır.

SUMMARY

This study aims mainly at explaining the variables determining the profitability of the Turkish banking sector in the framework of the structure-conduct-performance paradigm which is one of the most important paradigms of industrial organization. The econometric analysis performed in this thesis consists of two parts. In the first part, stated owned commercial banks, privately owned commercial banks and foreign banks are analysed while in the second part the focus is only on the privately owned commercial and foreign banks.

According to the results of the regression analyses, the profitability of the banks is not a result of the use of high technology and new methods. Rather, it seems to be a result of the market power acquired in an oligopolistic market structure. That the banks do not efficiently operate can be observed not only from our results but also from the balance sheets and income-expenditure tables of the banks. In the period analyzed, the banks either have high costs associated with converting deposits into loans or have difficulties with the return of the loans granted. In addition, the share of loans in assets are diminishing constantly. Non performing loans is one of the most important variables that not only decreases the bank profit but also displays the weakness of the bank's assets quality. For state banks, another variable affecting profits negatively is noninterest expenditures.

Balance sheets also reveal that as the banks loose their role of providing loans to the private sector, they become institutions providing funds almost only to the public sector. Because the public sector is a trustworthy and reliable client with a high pay back capacity, the most of the funds of the banking sector have shifted to the public sector. This has raised interest rates and decreased loans to the private sector. In the period analyzed, the

relationship between banks and the public sector seems to be an important factor contributing to the oligopolistic structure of the market.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
SUMMARY.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar.....	vi
ÖNSÖZ.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. TEMEL KAVRAMLAR VE TEORİK ÇERÇEVE.....	4
2.1. TEMEL KAVRAMLAR.....	4
2.1.1. Rekabet.....	4
2.1.2. Piyasa Sınıflandırması ve Piyasa Yapısı.....	4
2.1.3. Giriş Engeli.....	7
2.1.4. Yoğunlaşma.....	8
2.2. TEORİK ÇERÇEVE.....	10
2.2.1. Yapı-Davranış-Performans Modeli.....	10
2.2.2. Geleneksel Teori (Piyasa Yapısı).....	13
2.2.3. Piyasa Etkinliği.....	14
2.2.4. Ürün Farklılaştırması Hipotezi.....	15
2.2.5. Yarışabilir Piyasalar.....	16
3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ.....	18
3.1. OSMANLI DÖNEMİ.....	18
3.2. ULUSAL BANKALAR DÖNEMİ (1923-1932).....	21
3.3. ÖZEL AMAÇLI DEVLET BANKALARININ KURULDUĞU DÖNEM.....	22
3.4. ÖZEL BANKALARIN GELİŞTİĞİ DÖNEM.....	23
3.5. PLANLI DÖNEM.....	25

3.6 SERBESTLEŞME VE DIŞA AÇILMA DÖNEMİ.....	29
4. BANKACILIK SEKTÖRÜNE İLİŞKİN YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR.....	38
4.1. YAPILAN ÇALIŞMALARIN ORTAK ÖZELLİKLERİ.....	39
4.1.1. Performans Ölçütleri.....	39
4.1.2. Bağımsız Değişkenler.....	40
4.2. SMIRLOCK'UN ÇALIŞMASI	42
4.3. CEVDET DENİZER'İN ÇALIŞMASI.....	45
5. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ İÇİN ÖRNEK BİR ÇALIŞMA....	54
5.1. MODELİN TANIMLANMASI.....	54
5.2. TAHMİN SONUÇLARI.....	59
5.2.1. Kamu Bankaları Dahilken.....	59
5.2.2. Özel Mevduat Bankaları.....	61
6. SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	78

TABLOLAR

	<u>Sayfa No</u>
TABLO 1: MS Değişkeni Model Dışındayken Denizer'in Tahmin Sonuçları	49
TABLO 2: Tüm Değişkenler Dahilken Denizer'in Tahmin Sonuçları	50
TABLO 3: CR5 Değişkeni Model Dışındayken Denizer'in Tahmin Sonuçları	51
TABLO 4: En Büyük Beş Banka Model Dışındayken Denizer'in Tahmin Sonuçları (Tüm Değişkenler Modelde)	52
TABLO 5: En Büyük Beş Banka Model Dışındayken Denizer'in Tahmin Sonuçları (MS Değişkeni Model Dışında)	53
TABLO 6: Aktifler ve Mevduat Cinsinden Yoğunlaşma Oranları	56
TABLO 7: I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve Tüm Değişkenler Modelde)	64
TABLO 8: I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve MS Değişkeni Model Dışında (b1=0))	65
TABLO 9: I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve CR5 Değişkeni Model Dışında (b2=0))	66
TABLO 10: II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Sadece Özel Mevduat Bankaları Dahil ve Tüm Değişkenler Modelde)	67
TABLO 11: II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve MS Değişkeni Model Dışında (b1=0))	68

TABLO 12: II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve CR5 Değişkeni Model Dışında ($b_2=0$))	69
TABLO 13: En büyük Beş Banka Çıkarıldıktan Sonra I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil Tüm Değişkenler Modelde)	70
TABLO 14: En büyük Beş Banka Çıkarıldıktan Sonra I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve MS Değişkeni Model Dışında ($b_1=0$))	71
TABLO 15: En büyük Beş Banka Çıkarıldıktan Sonra II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Sadece Özel Mevduat Bankaları Dahil Tüm Değişkenler Modelde)	72
TABLO 16: En büyük Beş Banka Çıkarıldıktan Sonra II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Sadece Özel Mevduat Bankalar Dahil ve MS Değişkeni Model Dışında ($b_1=0$))	73

ÖNSÖZ

1980'den önce dışa kapalı ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanırken, ekonomide de döviz kurları ve faiz oranları dış piyasalardan bağımsız olarak hükümet tarafından belirleniyordu. Bankaların temel görevi, kalkınma planlarında hedeflenen yatırımların finansmanını sağlamaktı. Piyasaya girişlerin yasaklandığı, kur ve faiz riskinin bulunmadığı ortamda, özel sektör bankaları, mevduatlarını artırmak için şube sayılarını sürekli artırmışlardı. Bu ortamda yoğunlaşma oranları çok yüksek oranlara ulaşırken, şubeleşmek adına pek çok gereksiz yatırım yapılmıştı.

1980'den sonra uygulanan liberalleşme politikaları, serbest kambiyo rejimine geçilmesi, faiz ve kurlardaki devlet kontrolünün bırakılması, yeni yerli ve yabancı bankalarla, finans sektöründe yeni kurumların kuruluşuna izin verilmesi bankacılık sektöründeki piyasa yapısını hızla değiştirmiştir.

Sektörde kamunun ağırlığı hızla düşerken, piyasaya bir çok özel banka girmiştir. Yeni bankalar sistemdeki büyük bankaların paylarını düşürürken, rekabeti de artırmışlardır. Krediler, mevduat ve aktiflerdeki yoğunlaşma oranları hızla gerilemesine rağmen, sistemdeki oligopolistik yapı devam etmektedir. Reformlarla beraber 1980'lerde ekonomide yaşanan gelişmelerin yerini yavaşlamaya bırakması ve kamu açıklarının artmasıyla da, bankacılık sektöründe de yeni bir değişim başlamıştır.

Hükümetlerin, kamu açıklarını gidermek için, giderek artan oranlarda iç borçlanmaya yönelerek yüksek getirili devlet iç borçlanma senetleri çıkartmaları, bankaları kamuyu finanse eder hale getirmiş, kamu borçlarının sürekli artması da, faizlerin düşmesini engellemiştir. Bankalar, gerçek işlevlerini unutarak, kolay para kazanma yolunu seçmişlerdir. Yüksek faiz oranları, banka aktiflerindeki kredilerin payını düşürürken, maliyetini de

yükseltmiştir. Piyasaya verilen kredilerin banka aktiflerindeki payı sürekli azalmasına rağmen, takipteki krediler sürekli artmıştır. Bankacılıktaki yalancı bahar havası, banka ve şube sayısının hızla artmasına neden olurken, bankacılıkla ilgili yapılması gereken yapısal değişiklikler ihmal edilmiştir.

Sektördeki olumlu göstergelerin 1998'den sonra değişmesinin sonuçları kısa zamanda ekonomiye de yansımıştır. Bu durum, bir kez daha, güçlü bir ekonomi için kurumsallaşmış bankacılığın gerekliliğini göstermektedir.

1.GİRİŞ

1847 yılında ilk bankanın kurulmasıyla temelleri atılan Türk bankacılık sisteminin köklü bir geçmişi vardır. 1847'den günümüze bankacılık, Türkiye ekonomisinde yaşanan bütün gelişmelerden etkilenmiş ve etkilenmeye devam etmektedir. Bankacılık sektörü de her dönemde ekonomiyi desteklemiş, ülkenin gelişmesinde itici güç olmuştur.

Dışa kapalı bir yapıdan açık bir yapıya ve planlı ekonomiden liberal bir ekonomiye geçişte, finans sektörünün güçlenmesi büyük önem taşımıştır. 1980 öncesine kadar piyasaya girişlerin devlet kontrolünde olduğu ve faizlerin sınırlandırıldığı sektör, 1980 sonrası yoğun olarak uygulanan liberasyon politikalarıyla yapısal bir dönüşüm içine girmiştir. Yapılan reformlarla piyasaya giriş kolaylaştırılmış, faiz oranları serbest bırakılmış, liberal bir kambiyo rejimine geçilmiş ve yeni finansal kurum ve ürünlere izin verilmiştir.

Bu reformlar etkisini kısa zamanda göstermiş, 1980 yılında 25 milyar dolar olan toplam aktifler, 1998'de yaklaşık 100 milyar dolara çıkmıştır. Aynı dönemde toplam aktiflerin GSMH'ya oranı %30'den %65'e yükselmiştir. Bu oranlar gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olmasına rağmen, geldiğimiz nokta hiç de küçümsenecek bir seviye değildir. Ekonomideki gelişmelere paralel olarak bilanço ve gelir-gider kalemlerinde de büyük değişiklikler olmuştur (Bankalarımız 1998). Toplam aktifler içinde yüksek olan kredilerin payı 1980'li yıllardan sonra azalmaya başlarken, döviz işlemleri ve menkul kıymetlerin toplam aktiflerdeki payı artmıştır. Bilançonun pasifinde ise mevduat önemini korurken, yurtdışı borçlanmaların getirdiği etkiyle mevduat dışı kaynakların payında yükseliş yaşanmıştır. Özkaynakların payındaysa kararlılık gözlemlenmektedir. Bu dönemde piyasada yoğunlaşma oranları azalmış, orta ve küçük ölçekli bankalar pazar paylarını arttırırken, büyük ölçekli diğer bankaların yeni rekabetçi şartlara uyumda zorlandığı görülmüştür.

Dikkat etmemiz gereken bir nokta da, mali piyasalarla ilgili yapısal değişikliklerin önemli bir kısmının 1980'lerde yapıldığıdır. 1990'ların başından itibaren kamu açıklarının hızla artışı, faizlerin yükselmesi ve enflasyonun hızla yükselmesiyle gerilen ortam, 1994'te krize dönüşmüştür. Yapısal kararların zamanında alınamamasından dolayı da, ekonomimiz istikrara kavuşamamaktadır.

Bankalarımız, 1989'dan bu yana devletin kamu açıklarını kapatmak için düzenlediği hazine bonosu ve tahvil ihalelerine girerek 2000 yılının ortalarına kadar büyük kârlar elde etmişlerdir. Devletle bankalar arasındaki karşılıklı alışveriş, faizlerin düşmesini, dolayısıyla da reel sektörün ucuz kredi bulmasını engellemektedir. Kamu borçlanma gereğinin mali piyasalar üstündeki baskısı, bankaların açık pozisyonlarını büyütmelerine neden olmaktadır. Bilanço dışı işlemlerde görülen büyüme, son yıllarda bilançodan çok daha hızlıdır.

Türkiye'nin bankacılık sistemi ile ilgili ampirik çalışmalar, 1980'lerin ikinci yarısından beri yapılmaktadır. Söz konusu araştırmalar, genellikle üçer aylık veriler kullanılarak hazırlanmış ve beşer yıllık zaman periyodlarını kapsamaktadır.

Bu çalışmada, 1990-2000 yılları arasında bankaların performansını etkileyen faktörler ortaya konmaya çalışılırken, yıllık verilerden yararlanılacaktır. Üçer aylık veriler yerine yıllık verilerin tercih edilmesinin sebebi, ülkemizde üçer aylık verilerin sağlıklı olmamasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Girişten sonraki 2.bölümde, çalışmada sık olarak kullanılan temel kavramlardan bahsedildikten sonra 3. bölümde Osmanlı'dan günümüze Türk bankacılığının gelişimi, sebep-sonuç ilişkisi içinde anlatılacaktır. 4. bölümde Dünya'da ve Türkiye'de yapılan yapı-davranış-performans çalışmalarına değinilecek ve taşıdıkları önem nedeniyle Smirlock'un (1985) "Evidence on the Relationship Between Concentration and

Profitabilty in Banking " ve Cevdet Denizer'in (1997) "The Effects Of Liberalization and New Bank Entry on Market Stracture and Competition in Turkey" adlı makaleleri daha ayrıntılı olarak incelenecektir. 5. bölümde Türk bankacılık sistemi ile ilgili bir model kurularak, bankaların performansını etkileyen faktörler belirlenecek, son bölümde de elde edilen sonuçlar değerlendirilecektir.

2. TEMEL KAVRAMLAR VE TEORİK ÇERÇEVE

2.1. TEMEL KAVRAMLAR

2.1.1. Rekabet

Rekabet sözcüğünün Türk Dil Kurumu sözlüğünde karşılığı yarışır. Rekabet, serbest piyasa içinde faaliyet göstermekte olan en az iki firmanın fiyat ve fiyat dışında kalan araçlarla kârlarını artırmak ve en büyük pazar payını elde etmek için yarıştıkları stratejik etkileşim içeren bir süreçtir. (Lagro 2001). Biz firmaların birbirleri ile yarıştıkları, yarışmaya çalıştıkları veya aralarındaki rekabeti ortadan kaldırmak için anlaşmalar yaptıkları, yapmaya çalıştıkları bir ortamı gözönünde bulunduracağız. Rekabet kavramı, etkin işleyen bir ekonomik düzene ulaşmaya yönelik süreçteki gerekli koşulları ifade etmektedir . Piyasalarda rekabet ortamının oluşmasıyla üreticiler, piyasadaki pazar paylarını korumak ve kârlarını arttırmak için maliyetlerini azaltıp, daha kaliteli mal üretmeye yöneleceklerdir. Böylece rekabet ortamının oluşmasıyla, piyasa koşullarının belirlediği düşük maliyetle daha kaliteli malların üretildiği etkin işleyen bir piyasa düzeni oluşmuş olacaktır. Rekabetin tam değil, eksik olduğu piyasalarda, tüketicinin ve toplumun genel olarak refahını olumsuz olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkacaktır. Toplumlar, bu sebeplerden dolayı, rekabet kavramının ve ortamının kalıcılığını sağlayacak düzenlemelere yönelmişlerdir.

2.1.2. Piyasa Sınıflandırması ve Piyasa Yapısı

Piyasa, bir malın alıcıları ile satıcılarının karşı karşıya geldikleri yerdir. Fakat çok hızla gelişen teknoloji sayesinde, günümüzde alıcı ile satıcıların bir araya gelmeleri zorunlu değildir. Bugün piyasa denildiği zaman, bir malın alıcısıyla satıcısı arasında iletişimi sağlayan her türlü organizasyon anlaşılmaktadır (Töre 1998:34).

Piyasaların sınıflandırmasında çok çeşitli kriterler kullanılmaktadır; ancak en çok kullanılan iki temel kriter vardır: İkame edilebilirlik ve bağımlılık kriterleri (Koutsoyiannis 1987:5). Bağımlılık kriteri, endüstrideki firma sayısı ve ürün farklılaştırma derecesiyle ilişkilidir. Endüstride çok sayıda firma bulunduğu durumda, firmalar birbirlerinin davranışlarını dikkate almazlar, aksi durumda firmalar karşılıklı bağımlılıklarının farkındadırlar. Bain (1959), piyasa yapısıyla ilgili sınıflandırmasında üçüncü bir kriter önermiştir. Getirdiği giriş koşulu kriteriyle, piyasaya giriş kolaylığını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Çeşitli tipleri olmasına rağmen piyasalar, tam rekabet, tek el, tek elci rekabet ve oligopol olarak sınıflandırılmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, piyasa ekonomisinin en önemli amaçlarından biri olan etkin kaynak dağılımı, ancak tam rekabet piyasası şartlarında sağlanabilir. Tam rekabet piyasasının iyi işleyebilmesi birtakım şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Bunlar: 1) Piyasada oluşacak fiyatı etkilemeyecek kadar çok sayıda alıcı ve satıcının varlığı. 2) Malların homojen olması. Dolayısıyla, hiçbir firma pazar payını kaybetmeden ürününü yüksek fiyattan satamaz. 3) Endüstriye giriş ve çıkışın serbest olması. Piyasada normal üstü kâr eden firmaların varlığı halinde, yeni firmalar piyasaya girer, arzın artmasıyla fiyatlar düşer. Söz konusu durumda firma girişi normal üstü kâr sona erinceye kadar devam eder. Uzun dönemde her endüstride mal arzı mal talebine eşit olunca, ekonomide etkin kaynak dağılımı sağlanmış olur. Sonuç olarak endüstriye giriş ve çıkışın serbest olmasının piyasayı düzenleyici bir işlevi vardır. Eğer giriş ve çıkışlar herhangi bir nedenle engellenecek olursa, ekonomide dengesizlik ortaya çıkar ve etkin kaynak dağılımı sağlanamaz. Sağlıklı işleyen rekabetçi piyasa yapısının en önemli şartlarından birinin giriş serbestisi olduğunu söyleyebiliriz.

Tekel, yakın ikamesi olmayan bir malı üreten tek bir firmanın bulunduğu piyasa biçimidir. Tekelde firma, ya fiyatı ya da belirli bir fiyattan ne kadar mal

satabileceğini belirleyebilir, ikisini aynı anda belirleyemez. Piyasaya giriş-çıkış, fiilen mümkün değildir.

Tekel, dört şekilde ortaya çıkabilir (Türkay 1992): 1) Kanunla, devlet eliyle, 2) Belirli bir malın üretiminin ve satışının birden fazla firma tarafından yapılması imkansızsa, 3) Gerekli hammadde kaynaklarının tek bir firmanın elinde bulunmasıyla, 4) Patent hakkıyla.

Oligopol, birbirlerinin kararlarını etkileyebilecek kadar az sayıda firmanın sonsuz sayıda alıcı ile karşı karşıya olduğu piyasadır (Dinler 2000:210). Piyasadaki firma sayısı ne olursa olsun, bir firmanın satış ile ilgili aldığı karar diğer firmaları etkiliyorsa, bu piyasada az sayıda firma var demektir. Bu yüzden oligopolde firmalar, monopol ve tam rekabet piyasalarında olduğu gibi, bağımsız hareket edemezler. Satış ile ilgili aldıkları her kararda rakiplerinin tepkilerini dikkate alırlar. Oligopolde, genelde mal farklılaştırması yapılır. Piyasaya giriş-çıkış serbesttir, ancak mevcut firmaların ölçekleri büyük olduğundan, piyasaya giriş büyük sermaye ve teknoloji gerektirir.

Oligopol teorileri, satıcıların davranış özelliklerine göre iki grupta toplanmaktadır: Anlaşmasız oligopolde, her satıcının, fiyat, miktar ya da reklam politikasında diğer firmalardan bağımsız davrandıkları varsayılır. Anlaşmalı oligopoldeyse, firmalar uzlaşmacı bir tutum içersindedirler (Dinler 2000:212).

Piyasa yapısı, hem alıcıların hem de satıcıların kendi aralarındaki ve piyasadaki yerleşik satıcılar ile piyasaya girmesi olası satıcılar arasındaki ilişkileri belirleyen özelliklerdir (Bain 1968:7). "Piyasa yapısı, endüstri iktisadında, piyasadaki rekabet ve fiyatlama üzerinde stratejik etki gösteren örgütlünme özelliklerini belirtmek üzere kullanılmaktadır." (Davut 1994:3) Piyasa yapısının unsurları da, ürün farklılaştırma derecesi, endüstriye giriş

koşulları, ölçek ekonomileri, dikey bütünleşme, ürün çeşitlendirmesi ve yoğunlaşma derecesidir.

2.1.3. Giriş Engeli

Giriş engeli kavramı ilk kez John Bates Clark tarafından 1887'de ortaya atılmış; daha sonra Schumpeter, bu kavramın rekabet sürecindeki hakimiyeti kırıcı etkisini incelemiş; ve 1950'lerde de Bain bu olguyu bugünkü şekliyle ekonomi literatürüne sokmuştur (Türkkan 2001:264).

Konuyla ilgili yapılmış tanımlara gelince; kabul edilmiş tek bir tanım olmamakla birlikte, çoğu, yeni firmaların girişini zorlaştıran unsurlar noktasında birleşmektedirler. Giriş engellerinin kaynağını ekonomik nedenlere bağlayanlar, giriş engelini yerleşik firmalarla yeni girecekler arasındaki maliyet asimetrisi veya yeni firmaların girememesi durumunda uzun dönemde yerleşik firmalara normal üstü kâr olanağı sağlayan unsur olarak tanımlamaktadırlar. Burada Bain ve Stigler'in görüşlerinden oluşan iki temel görüş karşımıza çıkmaktadır.

Bain'e (1968:255) göre giriş engeli, mevcut firmaların yeni girecekler olanlara karşı maliyet avantajlarıdır. Bu avantajlar, fiyatların, yeni girişlere izin vermeden rekabetçi düzeyin üzerinde tutulmasını sağlamaktadır. Stigler'e (1968) göre giriş engeli, yeni gireceklerin katlanması gereken; fakat mevcut firmaların katlanması gerekmeyen maliyettir. Bain giriş engeline neden olan faktörleri; maliyet avantajı, ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomileri olarak gruplandırmıştır. Stigler (1968), bu faktörlerden sadece ilk ikisinin maliyet asimetrisine yol açarak giriş engeli oluşturduğunu söylemiştir. Stigler'e göre, ölçek ekonomileri tek başına giriş engeli oluşturmazlar. Stigler, firmaların ölçek ekonomilerine uygun büyüklükte çalışmasıyla bu engelin ortadan kaldırılabileceğini, firmanın talep koşullarının engellerden etkileneceğini vurgulamıştır. Giriş engeli kaynağı olarak, ölçek ekonomileri yerine eksik talebin alınıp alınamayacağını tartışmış ve alınabileceğine karar vermiştir

(Stigler 1968:67). Eğer Stigler'in terminolojisini incelersek, Bain ve Stigler'in görüşleri arasında ciddi bir fark olmadığını görürüz. Talep yetersizse, endüstride daha az sayıda firma olacaktır. Yine aynı şekilde endüstrideki firma sayısı azsa, ölçek ekonomilerinin giriş engeli oluşturmaları olasılığı artar (Davut 1994)

Konuyla ilgili diğer görüşlere kısaca değinecek olursak; Stigler'den sonra Baumol ve Willig (1981:408) de, benzer şekilde giriş engelini yenilerin katlanması gereken maliyet olarak tanımlamakta; ancak bunun yerleşiklerin maliyetine eşit olmayacağını vurgulamaktadırlar. Von Weizsacker, bu tanımın üzerine kaynak tahsisinin kötüleşmesi durumunu ilave ederek olaya sosyal bir bakış açısı getirmektedir. Gilbert'a (1989:478) göre ise, giriş engeli, yerleşik firmalara rant sağlayan ve sermayenin hareketliliğini engelleyen unsurlardır. Bu tanım mevcut firmayı piyasada güçlendiren her türlü avantajı kapsamaktadır.

Tanımlarda giriş engellerinin, üretimde verimlilik ve endüstri performansı ile direkt olarak ilgili olduğunu görmekteyiz. Yukarıda açıklanan durumlar dışında da, endüstriye giriş engellenebilir. Buradaki temel ayırım, giriş engelleriyle korunan firmaların, mevcut verimliliklerini artırmadan, uzun dönemde sürekli olarak normal üstü kâr elde etmeleridir.

2.1.4. Yoğunlaşma

Yoğunlaşma, bir piyasadaki alıcı ve satıcıların büyüklük dağılımı ile ilgili bir kavramdır (Koch 1980:172). Alıcılar açısından da yoğunlaşma derecesi, satıcılar açısından yoğunlaşma derecesi gibi, yönetim ve performansı etkilemede önemlidir. Literatürde alıcılar açısından yoğunlaşma kavramı üzerinde fazla durulmaması, bilgi toplama ve ölçme güçlüklerinden kaynaklanmaktadır. Satıcılar açısından yoğunlaşma derecesi, monopolleşme eğilimi ile ilişkilendirilmektedir. Monopolün kaynak dağılımı ve refah üzerinde

önemli olumsuz etkileri olduğundan konu önem kazanmıştır. Firma büyüklük dağılımındaki eşitsizlik ve piyasadaki tekелci güçlerin varlığının ve gücünün saptanması için, yoğunlaşma ölçütleri geliştirilmiştir. Yoğunlaşma kavramından, bir sanayi dalını oluşturan firmalar arasında çeşitli şekillerde beliren eşitsizliğin ölçülmesinde yararlanılır. Yoğunlaşmanın, ekonominin veya bir sanayi dalının belli sayıdaki firmalar tarafından kontrol edilebilme durumunun göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Yoğunlaşma sayesinde, piyasanın veya bir sanayi dalının kaç firma tarafından ve belli göstergelerle hangi oranlarda kontrol edildiğinin bulunması, araştırılması, ölçülmesi ve yorumlanması yapılabilmektedir (Hannah 1991:12).

Yoğunlaşma, genellikle ikiye ayrılmaktadır: Tam yoğunlaşma ve piyasa yoğunlaşması.

Tam yoğunlaşma; ekonominin, yapısı içinde ağırlığı olan belli firmalar tarafından kontrol edilmesidir. Tam yoğunlaşmada ülke içinde etkinliği bulunan en büyük 500 firmayı kapsayan bir ölçüm ortaya konmaya çalışılmaktadır. Söz konusu firmaların toplam satışlarına, varlıkları toplamına, istihdam ettikleri toplam işçi ve personel sayısına ve net kâr rakamlarına göre elde edilen verilerin değerlendirilmesi, yoğunlaşma kavramı ile yapılmaktadır.

Piyasa yoğunlaşması, belli bir sanayi kolunun veya piyasanın az sayıdaki büyük firma tarafından kontrol edilebilmesidir. Piyasa yoğunlaşması, belli bir sanayideki toplam firma sayısını hesaba katarak, piyasanın toplam satışları içinde firma payları, kapasite durumu gibi firma büyüklüklerini baz alarak karşılaştırma yapar (Süslü ve Baydar 1997:155). Az sayıda firmanın bir sanayi dalında bulunması, tek başına yoğunlaşmayı açıklamaz. Yoğunlaşma, az sayıda firma kavramının nisbi büyüklük durumu ile beraber yorumlandığında anlamlıdır.

Yoğunlaşmanın derecesini ölçen çeşitli endeksler vardır. Bunlardan en yaygın olarak kullanılanları m-firma yoğunlaşma endeksiyle Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma endeksidir. m-firma yoğunlaşma endeksi, en yüksek piyasa payına sahip m firmanın piyasa paylarının toplamıdır. m genellikle 4, 5 veya 8 olarak seçilmektedir.

Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma endeksi ise, piyasadaki bütün firmaların piyasa paylarının karelerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Yoğunlaşma derecesi hakkında bir fikir sahibi olabilmek için, hangi endekse bakılacağı endüstriden endüstriye ve ülkeden ülkeye değişebilmektedir.

Yoğunlaşmayı ölçmenin kolaylığı nedeniyle, konuyla ilgili çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır (Davut 1994:167). Son yıllarda bu konudaki çalışmaların azalması; yoğunlaşmanın tek başına piyasa yapısını açıklayıcı bir unsur olarak ele alınmasındaki sakıncaların giderek daha fazla konuşulmaya başlanması ve yapı-davranış-performans ilişkilerini teorik bir çerçeveye oturtma çabalarının artmasıyla açıklanabilir.

Yoğunlaşmaya neden olan unsurlar konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmekle birlikte, bu unsurların ağırlığı endüstriden endüstriye ya da zaman içinde farklılık gösterebilmektedir. Ölçek ekonomileri, firmaların kârlarını arttırmak ve tekelleşmek için birleşmeye gitmeleri, endüstriye giriş engelleri, teknolojik gelişme, piyasanın hızla büyümesi, yoğunlaşmaya etki eden faktörlerdir.

2.2. TEORİK ÇERÇEVE

2.2.1. Yapı-Davranış-Performans Modeli

Bankacılıkla ilgili olarak piyasa yapısı ile banka performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma vardır. Bu araştırmalarda, mali piyasaların yapısı, bir işletme olan bankanın organizasyonu ve rekabetçilik kavramları

incelenmiştir. Piyasa yapısı ile performans ilişkisinin ilki yapı-davranış-performans hipotezidir (Özdicle 1996).

Endüstri iktisadında Yapı-Davranış-Performans Modeli, (Structure-Conduct-Performance Paradigm) ilk defa Bain (1956) tarafından incelenmiştir. Bu paradigma, uzun bir süreden beri endüstri iktisadının temelini oluşturmaktadır. Yapı-Davranış-Performans Modeli'ne göre piyasa yapısı davranışı, davranış da piyasa performansını belirler (Scherer ve Ross 1990).

Yapı, firmaların faaliyetlerini sürdürdükleri piyasanın özelliklerini belirler. Alıcıların ve satıcıların büyüklüklerinin dağılımı (piyasa yoğunlaşması), ürün farklılaştırma derecesi, yeni firmaların piyasaya giriş koşulları, maliyet eğrilerinin şekilleri, dikey bütünleşme derecesi gibi pek çok faktör hesaba katılarak tanımlanır. Piyasa yapısının kendisi, egzogen olan bir takım "temel koşullardan" etkilenir. Temel koşulları, piyasa yapısının özünde yer alan elementler olarak tanımlayabiliriz. Temel koşullar, malın fiyat esnekliği, ürünün sağlamlığı, talebin büyüme oranı, ürünün pazarlama özellikleri, sendikalaşma oranı, ürünün ağırlığı ve değeri gibi şeyleri kapsar.

Davranış, piyasadaki firmaların davranışlarına karşılık gelir. Her bir firma; reklam, araştırma-geliştirme, fiyatlar gibi pek çok stratejik değişkeni kontrol eder. Davranış, bu değişkenlerin alternatif değerlerinden hangilerinin firmalarca seçileceği ile ilgilidir.

Performans, piyasa davranışının sonuçlarının, tam rekabet gibi bir ideal ile karşılaştırılması suretiyle değerlendirilmektedir. Performansın teorik ölçütlerinden en çok kullanılan ikisi, kâr ve fiyat-maliyet marjıdır. Fiyat –maliyet marjı, $(P-MC)/P$ olarak tanımlanmaktadır ve tekelci gücün Lerner Endeksi olarak da adlandırılmaktadır. Fiyat-maliyet marjı ne kadar büyükse, tekelci güç de o kadar yüksek olacaktır.

Tam rekabette firmalar kârlarını, fiyatı marjinal maliyete eşitleyerek maksimize etmektedirler. Bu, hem üretimde hem de kaynak dağılımında etkinliği beraberinde getirmektedir. Tam rekabet, üretici artığı ile tüketici artığının toplamı olarak tanımlanan sosyal refahı maksimize etmektedir. Tekel ve oligopol piyasalarında ise, performans daha düşük olmaktadır. Bu piyasalarda kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması mümkün olmamaktadır. Bunun nedeni ise, bu gibi piyasalarda faaliyet gösteren firmaların tekeli güce sahip olabilmeleridir. Tam rekabet piyasalarının aksine, bu gibi piyasalarda firmalar fiyatlarını marjinal maliyetlerinin üzerine çıkarabilmekte ve normal üstü kârlar elde edebilmektedirler. Bu, tüketicilerden üreticilere bir gelir transferi anlamına gelmekte ve bir refah kaybına neden olmaktadır. Dolayısıyla, eksik rekabet piyasalarında sosyal refah maksimize olamayabilmektedir.

Yapı-Davranış-Performans yaklaşımının ilk şeklinde, piyasa arz ve talep koşullarıyla ilgili ortaya çıkan piyasa yapısı, piyasa davranışı kanalıyla performansı etkilemektedir. Yapı-davranış-performans arasındaki zincirleme etkiyi şöyle açıklayabiliriz: Firma karar alanına giren değişkenlerin alacağı değerleri tespit ederken, alıcıların ve satıcıların alacağı değerleri bir kısıtlama olarak görecektir. Bu kısıtlamanın firma tarafından algılanışı da karar değişkenlerinin alacağı değerleri etkileyecektir. Piyasa yapısını oluşturan faktörler, söz konusu kısıtlamanın firma tarafından algılanışını etkileyerek performans üzerinde etki yapacaklardır. Firma, karar değişkenlerinin alternatif değerleri arasında seçim yaparken, amacını da dikkate alacaktır.

Yapı-Davranış-Performans modelinde yukarıda açıklanan ilişki, bazı noktalarda eleştirilmiş ve bu eleştirilen noktalar geliştirilmiştir.

İlk olarak Bain (1956) ve Mann'ın (1966) bu alandaki temel kabul edilen çalışmaları, piyasa davranışına ilişkin açık bir varsayım içermiyordu. Daha sonra yapılan çalışmalarda, bu tür varsayımları içeren modeller geliştirilmiştir (Davut 1994: 9). İkinci olarak, modelle ilgili çalışmalarda piyasa yapısı faktörlerinin birbirinden bağımsız olarak performansı etkilediği ileri

sürülmekteydi. Caves (1976), Bain'in çalışmalarını bu yönden eleştirerek yapı unsurlarının birbirini etkilediğini ve aralarında karşılıklı bağımlılığın olduğunu belirtmiştir.

Yapı-performans-davranış modeliyle ilgili son çalışmalarda, çift yönlü ilişkininin varlığı kabul edilmektedir (Reid 1989:27). Yapının, davranış ve performans üzerindeki etkilerinin yanısıra, performanstan davranış ve yapıya uzanan etkiler de vardır. Yapı unsuru olan yoğunlaşmanın fiyatlama ve performans üzerinde etkileri olabileceği gibi, davranış alanına giren reklam ve ürün politikası da, bir yapı unsuru olan yoğunlaşmayı etkileyebilir. Performans alanındaki teknolojik yenilikler ve ürün kalitesini arttırmak için yapılan çalışmalar da, piyasa davranışı ve yapısı üzerinde sonuçlar doğurabilir (Scherer 1990).

Yapı-Davranış-Performans paradigmasının ortaya koyduğu bağlantıyı kabul etmekle beraber bunu yaratan sebepler konusunda uyuşmayan ve farklı yorumlar getiren alt hipotezler vardır.

2.2.2. Geleneksel Teori (Piyasa Yapısı)

Harvard ekolünden iktisatçıların savunduğu görüşe göre, firma davranışlarının ve performansının en önemli belirleyicisi piyasa yapısıdır ve yoğunlaşma derecesi yükseldikçe firmaların anlaşarak ortak hareket etme olasılığı artar. Piyasa yapısı, ekonomik yapı içinde yer alan piyasanın özelliklerini ifade eder ve yoğunlaşma, ürün farklılaşması, alıcı ve satıcıların büyüklük olarak dağılımı piyasaya giriş engelleri gibi göstergelerle ifade edilir. Piyasa yapısı, fiyatlama ve piyasadaki firmaların ürün kararlarını vermesi analizleri konusunda da önemlidir, firmaların sayısı ve dağılımını anlatır.

Piyasa yoğunluğu arttıkça, yani piyasanın en büyük firmalar tarafından kontrol edilme oranı yükseldikçe, firma kârlılığı da artacaktır (Denizer ve Çilli

1989). Diğer bir deyişle, piyasadaki yoğunlaşma oranı yükseldikçe, firmaların piyasa gücü artacaktır. Yoğunlaşmadaki artış, firmalararası anlaşma maliyetini düşüreceğinden gizli ve açık anlaşmaları teşvik edecektir. Sonuçta piyasadaki firmalar birim maliyetlerinden daha yüksek fiyatlama yapabileceklerinden monopol kârı elde edebileceklerdir.

2.2.3. Piyasa Etkinliği

Litaratürde önemli bir yer tutmakla beraber, gelenekçi teori pek çok yönden eleştirilmiş ve geçerliliği farklı görüşler öne sürülerek sınanmıştır. Chicago Okuluna bağlı Demsetz, Stigler, Bork, Posner ve Brozen gibi iktisatçıların başını çektiği görüşe göre rekabet bir süreçtir. Yoğunlaşma rastsal bir olgu olmayıp, piyasadaki öncü firmaların yüksek etkileşiminin bir sonucudur. Üstün teknoloji kullanımı ve yeni yöntemler nedeniyle bir firma rakibine göre daha etkinse ve maliyet avantajına sahipse, firma ya büyüklüğünü ya da fiyat düzeyini azaltıp kapasitesini artırarak kârını maksimize eder. Eğer bu stratejilerden ikincisini tercih ederse, rakiplerinden daha etkin olduğu için, piyasa payını artırmış olacaktır. Bunun sonucunda piyadaki yoğunlaşma düzeyi artacak, firmalar normal üstü kâr elde edeceklerdir. Görüldüğü gibi etkin yapı hipotezinde de, yoğunlaşmayla kârlılık arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu hipotezde yoğunlaşma, firmalararası işbirliği olmadan, rekabetçi bir süreç sonunda meydana gelmektedir. Demsetz (1973), daha fazla etkinliğin yüksek pazar payına, yüksek pazar payının da, yoğunlaşmaya yol açarak kârlılığı getireceğini söylemektedir. Yani piyasa payı ile kâr arasında doğrudan bir ilişki vardır fakat yoğunlaşmayla kâr arasında direkt bir ilişki bulunmamaktadır (Smirlock 1985). Firma kârlılığının piyasadaki yoğunlaşmadan bağımsız olarak firmanın piyasa payına bağlı olduğu sonucuna ulaşırsa, etkin yapı hipotezi geçerli olacaktır (Mollyneux 1993). Tekelleşme kendi başına mutlaka kötü bir durum oluşturacak diye bir şey yoktur. Eğer firmalar teknolojik gelişmelerle maliyetlerini aşağıya çekip

kârlarını arttırıyor, tüketiciyi refah kaybına uğratmıyorlarsa, tekel durumunda olunması kendi başına olumsuzluk olarak algılanmamalıdır.

Görüldüğü gibi, her iki hipotez de, kârlılık (performans) ve yoğunlaşma arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Gelenekçi teori, yoğunlaşmayı dışsal bir değişken olarak almaktadır. Yoğunlaşma sonucu firmalar rekabetçi olmayan davranışlar sergilemekte ve kârlarını arttırmaktadırlar. Etkin yapı hipotezi ise, etkinliği dışsal bir değişken olarak almakta ve etkinliğin yoğunlaşmaya neden olarak kârlılığı arttırdığını belirtmektedir. Etkin yapı teorisinin özü, piyasa yapısının içsel bir değişken olarak ele alınmasıdır.

2.2.4. Ürün Farklılaştırması Hipotezi

Piyasa payı ile kârlılık arasındaki bağlantının nedeni, firmaların düşük maliyet uygulamalarından doğmayabilir. Yüksek kâr, düşük maliyetlerden kaynaklanabileceği gibi, yüksek fiyatlardan da kaynaklanabilir. Piyasa payı yüksek olan firma, yüksek kalitede ürün üretilip ürünlerine yüksek fiyat uygulayarak daha çok kâr elde edebilir. Smirlock (1985), daha sonra bu görüşü ürün farklılaştırması hipotezi diye adlandırmıştır.

Ürün farklılaştırması hipotezini, kârlılık verilerini kullanmak suretiyle etkinlik hipotezinden ayrı tutarak test etmek mümkün değildir. Bu nedenle, ürün farklılaştırması hipotezi bağımlı değişken olarak kâr yerine fiyatı almış, fiyatı da, piyasa yoğunlaşma oranı ve piyasa payı bağımsız değişkenleri ile açıklayarak sınımıştır. ABD bankacılık sistemiyle ilgili yapılan analizde fiyat ile piyasa payı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış ve sözkonusu hipotezin kârlılık-piyasa payı ilişkisi yaratmadığı sonucuna varılmıştır. Aynı analizde etkinlik hipotezini destekleyen sonuçlar bulunmuş, fiyatla yoğunluk arasında kuvvetli bir ilişkiye rastlanmamıştır.

2.2.5. Yarışabilir Piyasalar

Baumol, Panzar ve Willig (1982) tarafından ortaya atılan yarışabilir piyasalar teorisi, (the theory of contestable markets) piyasanın yoğunlaşma derecesinin yüksek olmasının mutlaka düşük performans (normal üstü kârlar) anlamına gelmeyebileceğini göstermiştir.

Yarışabilir piyasalar teorisi, mükemmel yarışabilirlik kavramını ortaya atmıştır. Mükemmel yarışabilir bir piyasa, piyasaya giriş ve çıkışlar önünde engellerin olmadığı bir piyasa olarak tanımlanmaktadır. İki veya daha çok firmanın bulunduğu bir mükemmel yarışabilir piyasada fiyat, hem ortalama hem de marjinal maliyete eşit olmak zorundadır. Aksi takdirde, giriş ve çıkış engelleri olmadığı için, yeni firmalar piyasaya girecek ve pozitif kâr elde edebileceklerdir. Yarışabilir piyasalarda aranan belli başlı koşullar:

- Giriş-çıkış engelinin olmaması,
- Gerek mevcut firmaların gerek potansiyel rakiplerin aynı teknolojilere ulaşabilecek durumda olması,
- Bütün firmaların ve tüketicilerin fiyatla ilgili enformasyona tam olarak sahip olabilmesi,
- Mevcut veya yerleşik firmalar fiyat ayarlamaları yapmadan, potansiyel rakiplerin giriş veya çıkış yapabilmesi, yani fiyat ayarlamaları yoluyla giriş veya çıkışın engellenememesi.

Üretim teknolojisinin, endüstrinin doğal tekel olmasını gerektirdiği durumda, yani piyasada tek bir firma bulunduğu dahi, potansiyel rakiplerin varlığı piyasa performansının yüksek olmasını sağlamaktadır. Böyle bir durumda fiyatın marjinal maliyete eşit olması firma için zarar anlamına geleceğinden mümkün olmamaktadır. Ancak fiyatın ortalama maliyetin üzerine çıkması da söz konusu olmamaktadır. Yani doğal tekel durumunda dahi,

birinci en iyi fiyatlama kuralı ($P=MC$) geçerli olmasa da ikinci en iyi fiyatlama kuralı ($P=AC$) geçerli olmaktadır.

Geleneksel teoride ölçek ekonomileri önemli bir giriş engeli olurken, yarışabilir piyasalar teorisinde tek başına bir giriş engeli yaratmamaktadır. Yarışabilir piyasalar teorisinde en önemli giriş ve çıkış engeli olarak batık maliyetler gösterilmektedir. Batık maliyetler (sunk costs), üretim faaliyeti tamamen durdurulduğunda dahi, katlanması gereken maliyetlerdir. Dolayısıyla batık maliyetler, yarışabilirliğin önündeki en önemli engeldir. Batık maliyetlerin varlığı nedeniyle giriş ve çıkışlar serbest olmadığında, potansiyel rakiplerin kâr fırsatları karşısında piyasaya girmeleri mümkün olmamakta ve yerleşik firmalar fiyatlarını ortalama maliyetin üzerine çıkararak normal üstü kârlar elde edebilmektedir.

Sonuç olarak, mükemmel yarışabilirlik modeline yakın bir piyasa olduğunda, piyasada az sayıda firma olsa ve yoğunlaşma derecesi yüksek bile olsa, firmalar fiyatlarını ortalama maliyetlerinin üzerine çıkaramamaktadırlar. Dolayısıyla piyasanın performansı da düşük olmamaktadır. Bunun anlamı, mükemmel yarışabilirlik modeline yakın davranan bir piyasa için kârlılık denklemlerinde yer alan yoğunlaşma ve piyasa payı değişkenlerinin anlamlı olmasının beklenmeyecek olmasıdır

3. TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Bankacılıkla ilgili yapılan çalışmalarda Türk bankacılığının gelişimi altı döneme ayrılmıştır (Akgüç 1989:17):

- a)1923'e kadar olan Osmanlı dönemi
- b)Cumhuriyet'in ilanından 1932 yılına kadar geçen dönem (ulusal bankalar dönemi),
- c)1933-1944 kamu bankaları dönemi,
- d)1945-1960 özel bankalar dönemi,
- e)1960-1980 planlı dönem,
- f)1980 sonrası serbestleşme ve dışa açılma dönemi.

3.1. OSMANLI DÖNEMİ

İlk banka 1847 yılında kurulmuştur. İlk kağıt para, 1840 yılında bütçe açıklarını kapatmak amacıyla, kaime adı altında çıkartılmıştır. Sürekli artan dış açıklarla kaime yabancı paralar karşısında önemli oranda düşmüş, dış piyasalardan kaynak bulunması zorlaşmıştır. Kaimelerin dış değerinin korunması için çözüm arayan Osmanlı Hükümeti, Galata Bankerleri'nin, kaimenin dış değerinin korunması için banka kurulması önerisini kabul etmiş ve İstanbul Bankası kurulmuştur. Banka, faaliyetine son verildiği 1852 yılına kadar görevini başarıyla yapmıştır.

İstanbul Bankası'nın bu kısa macerasını bir kenara bırakacak olursak, Osmanlı İmparatorluğu'nda bankacılığın 1856 yılında kurulan Osmanlı Bankası ile başladığı kabul edilir. 1839'dan sonra devlet harcamalarındaki hızlı artış ve Kırım Savaşı'ndan sonra yapılan 1856 Paris Barış Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borç alma olanaklarını artırmış olması Osmanlı

Bankası'nın kurulmasına neden olmuştur. Banka, dış borç alımında Osmanlı hükümetine yardımcı olunması amacıyla İngiliz sermayesi ile kurulmuştur (Bankalar Birliği 1998:1). Sırasıyla bunu 1863 yılında Fransız ve 1875 yılında Avusturya sermayesinin bankaya ortaklığı takip etmiştir.

Osmanlı Bankası'nı diğer bankalardan ayıran en önemli özellik, para basma ayrıcalığının tanınmış olmasıdır. Bunun en önemli sebebi, Batı Avrupa'daki Merkez Bankası yetkilerinin tanınmasının bankanın hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olacağı fikridir. Kaime ihracında başarısızlık yaşanması, Osmanlı Bankası'nın çıkardığı kağıt paranın halk tarafından kabul edilmesini engellemiştir. Bundan ötürü Osmanlı Bankası ekonominin likidite ve kredi hacminin belirlenmesinde başarılı olamamıştır (Akgüç 1989:115).

1863 yılında Osmanlı devleti, tüm gelirlerini Osmanlı Bankası'na yatırmayı, tüm ödemelerini ve yurtiçi ve yurtdışı tahvil ihraçlarını bu banka aracılığıyla yapmayı, bütçesinin bir örneğini her yıl bankaya vermeyi ve olağanüstü durumlar dışında bütçede yer alan harcamaların üstünde harcama yapmamayı kabul etmiştir. Bankaya devlet bütçesini denetleme yetkisi bile verilmiştir. Bütün bunlara karşılık olarak banka, hükümete teminat karşılığı kısa vadeli avans vermekle yükümlü tutulmuştur (Bankalar Birliği 1998:2).

İmparatorluğun yıkılmasına kadar, Osmanlı Bankası ve diğer yabancı sermayeli bankaların ana faaliyeti, Osmanlı Hazinesi'ne iç ve dış borç bulunmasına ve bulunan borçların ödenmesine yönelik olmuştur. Borçlanma bankacılığı olarak nitelediğimiz bu dönemden yeni bir döneme geçiş, 1875 yılında bankanın borçlarını ödeyemez duruma düşmesinin ardından, 1875'de Düyun-u Umumiye'nin kurulması ve borçların idaresinin bu kuruluşa devriyle olmuştur. 1881'den sonra Osmanlı gelir kaynaklarının denetiminin uluslararası bir kuruluşa geçmesinin de etkisiyle yabancılara yeterli güvence ortamı yaratıldığından, bir çok yabancı banka kurulmaya başlamıştır (Akgüç 1989:11). Bu bankaların temel görevi ise Osmanlı hükmetlerinin yaptığı yurtiçi

ve yurtdışı borçlanmalardan ve döviz işlemlerinden kazanç elde etmek ve İmparatorluk'ta yatırım yapan yabancı sermaye kuruluşlarını kredilendirmektir.

Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemde kurulan bankaların çoğu yabancı olmakla beraber, II. Meşrutiyet'in ilanı ve milliyetçilik eğilimlerinin artması ile birlikte, ulusal sermayeli çoğu yerli ve tek şubeli bankaların kurulması süreci başlamış, bu gelişme 1914'de I.Dünya Savaşı'nın çıkışıyla hızlanmıştır. Ülke içinde biriken sermayeyi yabancı ve azınlık bankalarına bırakmamak ve ulusal ticareti geliştirmek amacıyla kullanmak ulusal bankacılık hareketinin başlamasındaki temel nedendir (Artun 1983:39). Avrupa'ya hammadde ihracatı yapan veya bu ülkelerden sanayi ürünü ithal eden tüccar ve çiftçiler, bu bankaların kurucuları arasında yer almışlardır. Çiftçilere uygun koşullarda tarımsal kredi verilmesi amacıyla önce Memleket Sandıkları, sonra da Menfi Sandıkları kurulmuştur. Fakat daha sonra bu sandıklarda toplanan kaynakların kullanılması ile ilgili şüphelerin ortaya çıkması üzerine, 1888 yılında tarımsal kredi devlet denetimine alınmış ve Ziraat Bankası ilk devlet bankası sıfatıyla kurulmuştur. Ziraat Bankası sermayesi, Menfi Bankalardan bu bankalara devredilen alacaklar ile oluşturulmuştur.

Bu dönemde siyasi iktidar, uyguladığı ekonomi politikası ile ulusal bankaların kuruluşuna elverişli bir ortam yaratmasına karşın, yerli sermaye ile kurulan bankaların çoğu kalıcı olamamış, güçlü yabancı sermayeli bankalarla rekabet edemeyerek faaliyetlerine son vermek zorunda kalmışlardır (Akgüç 1989:15). Zarakoğlu bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Denilebilir ki İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet'in ilanı ile biten bu dönem tecrübe dönemi olmuştur. Bu dönemde milli bankacılığın önemi ve devlet teşvikinin zorunlu olduğu anlaşılmıştır” (Bkz.:Zarakoğlu 1973:28-29).

3.2. ULUSAL BANKALAR DÖNEMİ (1923-1932)

Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye ekonomisi, Osmanlılar zamanında kurulan birkaç askeri fabrika, demiryolu ve madencilik alanında yapılan yabancı ve yerli, sınırlı sayıdaki üründen meydana gelmekteydi. Az sayıdaki işletme, emek yoğun ilkel koşullarda çalışmaktaydı.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda finansal sistem, 22'si yerli, 13'ü yabancı olmak üzere toplam 35 banka ve toplam 435 şubeden oluşuyordu. Yabancı bankaların çoğu, dış ticaret ve yabancı firmaların Türkiye'deki işlemleri ile uğraşıyorlardı; Türk firmaları ile iş yapmaları sınırlandırılmıştı. Bununla beraber Türk bankalarına gelince; bunlar oldukça küçüktü ve yeni yeni güçlenen endüstriyi ve ticareti desteklemek konusunda çok zayıftılar.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, ülkenin sermaye kıtlığı çektiği ve ulusal bankacılık sistemi kurulmadan kalkınamayacağı vurgulandı (Denizer 1997:5). Ayrıca bankaların büyük endüstriyel firmaları finanse etmede insiyatifi ele almaları gerektiği ve devletin, özel sektör sermaye ihtiyacını karşılamada çok zayıf olduğu için, yeni bankalara sermaye sağlaması gerektiği tartışıldı. Bu kongre, ekonomik sorunlara genelde olumlu etki yapmış ve ilerki yıllarda hükümet politikalarını etkilemiştir. Bu öneriler neticesinde Türkiye İş Bankası 1924 yılında ilk özel sektör bankası olarak, 1925 yılında da Türkiye Sanayii ve Maadin Bankası ilk kalkınma bankası olarak kurulmuştur. Maadin Bankası, kaynaklarının çoğunu iştiraklerine aktarması nedeniyle, sanayi ve madencilik alanında faaliyet gösteren firmalara yeterli kredi yardımı da bulunamamış ve 1933'te de Sümerbank'a devredilmiştir (Zarakoğlu 1973: 26).

1927 yılında konut kredisi vermek amacıyla Emlak ve Eytam Bankası kurulmuş, 1946 yılında bu banka Emlak ve Kredi Bankası'na dönüştürülmüştür. 1930 yılında Merkez Bankası'nın kurulması Cumhuriyet döneminde bankacılık alanında yapılan en önemli adımlardan birisi olmuştur. Merkez Bankası kurulması fikri 1920'li yıllarda gündeme gelmesine rağmen, bu dönemde yaşanan ödemeler dengesi problemleri, çeşitli mali zorluklar ve

dış finansman imkanlarının kısıtlanmış olması bankanın kuruluşunu gecikmiştir.

1923-32 yılları boyunca özel sektörün cesaretlendirilmesi amacıyla özelleştirmenin liberal stratejisine paralel biçimde hükümetin bankacılığa ve mali konulara düzenleyici yaklaşımı tam anlamıyla liberal olmuş ve milli bankacılık sistemini geliştirmek amaçlanmıştır.

3.3. ÖZEL AMAÇLI DEVLET BANKALARININ KURULDUĞU DÖNEM

1930 yılına gelindiğinde, Türkiye tam bir tarım ülkesiydi. 1920'li yıllarda liberele ekonomik politikalar uygulanarak özel kesim özendirilmeye çalışıldı. Fakat sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle bu sanayileşme stratejisinde başarılı olunamadı ve devletin ekonomik kalkınma için daha aktif bir rol oynaması gerektiği tartışmaları başladı. Tartışmalar sürerken yaşanan 1929 krizi, dış ticaret açıklarını artırmış, tarım fiyatlarının düşmesi çiftçilerin gelirlerini düşürmüştü ve sanayileşme için yeni yöntemler bulunması çalışmaları hızlanmıştır.

İçte ve dışta yaşanan bu olaylar liberal politikaların bir yana bırakılarak iktisadi devletçiliğe geçilmesine neden olmuştur. Bu sanayileşme stratejisinin temelinde, büyük ve ileri derece sermaye gerektiren yatırımların gerçekleşmesinde, devletin özel sektöre göre imkanlarının daha geniş olması fikri yatmaktaydı. Devletçiliğe uygun olarak I ve II. Sanayi Planlarında devlet tarafından sanayi işletmelerinin kurulmasına ağırlık verildi.

Devletçiliğin bankacılık sektörüne yansımaları Sümerbank (1933), Belediyeler Bankası (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937) ve Halk Bankası'nın (1938) kurulması ile olmuştur. Bu bankaların görevi sanayi

planında yer alan işletmelerin kurulması, işletilmesi ve finansman ihtiyaçlarının sağlanmasıydı.

Birinci Sanayi Planında kurulması düşünülen 20 fabrikadan, kurulan 13'ü Sümerbank'ın katkılarıyla oluşmuştur. Bu yatırımların finansmanı için, Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolar kredi alınmıştır. Etibank da ağırlıklı olarak, madencilik ve enerji sektörlerinde faaliyet gösterecek tesisleri yönetmek ve finansman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Belediyeler Bankası'nın işlevi, şehir ve kasabalarda alt yapı hizmetlerini gerçekleştirmek ve imar planlarını hazırlamak için belediyeler tarafından ihtiyaç duyulan gerekleri karşılamaktır. Denizbank'ın kuruluş amacı ise, denizyolları işletmesinin oluşturulması ve finansman ihtiyaçlarının sağlanmasıdır. Halk Bankası kurulurken de, küçük esnaf ve sanatkarın finansman ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmıştır.

1929 Krizi, tarım sektöründe gelirlerin düşmesine ve ticaret faaliyetlerinde yavaşlamaya, 1930'lu yılların başlarında tek şubeli pek çok bankanın kapanmasına yol açmıştır. Ziraat Bankası bu dönemde buğday fiyatlarının desteklemesi ve küçük üreticilere kredi verilmesi konularında, önemi görevleri yerine getirmiş ve 1937 yılında sermayesi artırılarak banka, iktisadi devlet teşekkülüne dönüştürülmüştür.

3.4. ÖZEL BANKALARIN GELİŞTİĞİ DÖNEM

1945-60 döneminde iktisadi devletçilik politikası bir yana bırakılarak, özel sektörün desteklenmesi yoluya ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi politikasına geçilmiştir. Kalkınma politikasındaki değişikliğin en önemli sebebi, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan yüksek enflasyon ve spekülasyon ortamının

varlıklı bir özel kesim yaratmış olması ve 1950 yılındaki seçimlerde iktisadi liberalizmi savunan Demokrat Parti'nin iktidara gelmesidir. 1950'lerde tarımda makineleşmenin artması, ekim alanlarının genişlemesi ve hava koşullarının uygun olmasıyla özel sermaye birikimi artmıştır. Tarım sektöründeki bu hızlı gelişme ve sanayileşme politikasındaki değişiklikler etkisini bankacılık sektöründe de göstermiştir.

1944-60 yılları arasında yatırımların, milli gelirin ve nüfusun hızla artmasıyla şehirler büyümeye başlamış, sanayi sektörünün milli gelirden aldığı pay sürekli artmıştır. Üretimdeki artış ekonomideki para ve kredi hacmini de artırmıştır. Bu dönemde Akbank'ın (1948), Yapı ve Kredi Bankası'nın (1944), Garanti Bankası'nın (1946) ve Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası'nın (1955) da aralarında bulunduğu 27 kamu, 3 özel banka piyasaya girmiştir. 1958'de 62 olan sistemdeki banka sayısı 1989 yılına kadar bir artış göstermemiştir (Denizer 1997: 7). Şube sayısı dört kat artarak 1959'da 1759'a ulaşmış ve banka şubeleri bütün ülke çapında yayılmaya başlamıştır. Bununla beraber kurulan bankaların çoğu uzun süre sistemde kalamamış ve 1945-59 yılları arasında sistemden 10 küçük banka ve 4 özel banka tasfiye edilmiştir. 1944-60 yılları arasında 16 yeni bankanın girişi ve küçük bankaların birleşme ve devralınmalarıyla sistemdeki banka sayısı 1960 yılı sonunda 59 olmuştur.

Söz konusu dönemde şube sayısındaki artış ve mevduat toplamadaki rekabet, faiz ve bankacılık işlemlerinden alınacak komisyon oranlarının hükümetçe belirlenmesinden ve döviz işlemleri yapma yetkisinin sadece Merkez Bankası'na ait olmasından kaynaklanıyordu (Bankalar Birliği 1998: 5).

Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası, 1925 yılında kurulan, fakat başarılı olmayan Türk Sınai ve Maadin Bankası denemesi bir yana bırakılacak olursa, ilk kalkınma bankasıdır. Bankanın kuruluş sermayesinin önemli bir kısmı ticaret bankaları tarafından sağlanmış, kamu da bankaya uzun süreli krediler vererek desteklemiştir.

1958 yılında kurulan Türkiye Bankalar Birliği'nin kuruluş amacı, bankacılık mesleğinin gelişmesi, bankalar arasındaki dayanışmanın sağlanması ve haksız rekabetin önlenmesidir.

3.5. PLANLI DÖNEM

1950'lerde uygulanan liberal ekonomik program, yaşanan ekonomik durgunluk ve 1958 İstikrar Programı'nın başarısızlığı nedeniyle değiştirilmiş ve karma ekonomiye geçilmiştir. 1960-80 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarıyla, kamu iktisadi girişimlerinin ve özel sektörün ithal edilen sanayi mallarının ülke içinde üretilmesini amaçlayan bir sanayileşme politikası izlenmiştir. Dışa kapalı olarak yürütülen ekonomide, döviz kurları ve faiz oranları dünya piyasalarından bağımsız olarak, hükümet tarafından belirlenmiştir. Kalkınma planlarında; sanayi, bayındırlık, enerji, ulaştırma, madencilik sektörlerinin fon ihtiyaçlarının düşük maliyetle karşılanması için negatif reel kredi faiz politikası ve yine bu sektörlerin ithal girdi maliyetlerini düşürebilmek için Türk Lirasının aşırı değerlendiği bir döviz kuru politikası öngörülmüştü (Bankalar Birliği 1998: 6).

1963'de planlı dönemin başlamasıyla, 1960'ların başlarında fazla önemsenmeyen çok sayıdaki bankanın başarısızlığı, banka ve finans politikasında önemli değişiklikler meydana getirdi. Plan hedeflerini gerçekleştirebilmek için, kamu sektörünün kaynaklarının tahsisini ve mobilitesini sağlama konusundaki sorumluluğu giderek attı. Alınan önlemler, finans sistemini kalkınma politikalarının aracı haline dönüştürdü. Bankacılık sektörü, devlet kontrolü etkisi altına girdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi; mevduata ve banka kredilerine uygulanacak faiz oranı, komisyon oranları ve kredi limitleri izlenen ithal ikamesi politikasına göre devlet tarafından tesbit edildiğinden, bankaların temel görevi, kalkınma planlarında yer alan yatırımların finansmanlarını sağlamaktır.

Söz konusu dönemde, yeni yabancı banka ve özel durumlar dışında ticaret bankası kurulması engellenerek, kıt olan kaynakların, sınırlı bir rekabet ortamında, kurulu bankalar aracılığıyla planlarda belirtilen şekilde dağılımının yapılmasına çalışılmıştır. Dışa kapalı ve devlet kontrolünde bir program uygulanarak, faiz ve döviz fiyatlarındaki değişimlerden kaynaklanan risklerin bulunmadığı bir ortamda, özel sektör bankaları negatif reel faizle topladıkları mevduatları arttırabilmek için, şube sayılarını hızla arttırmışlardır. 1960'ların sonlarında enflasyonun yükselmeye başlaması ve 1970'lerde de artan bir şekilde devam etmesi, bankaların şube ağlarını genişletmelerinde diğer bir itici güç olmuştur. Faiz oranlarının reel değerinin negatif olması, yeni şube açarak mevduat toplayıp bunları reel aktiflere dönüştürerek elde edilen kârları önemli ölçüde artırmıştır. Bu nedenlerden dolayı, 1960'da 1720 olan şube sayısı 1980'de 5769'a fırlamıştır (Denizer 1997:9). Banka sayısı ise, önemli ölçüde azalmıştır. Bu süreçte dikkat edilmesi gereken önemli nokta, şubeleşme konusunda yapılan aşırı yatırımların ve açılan şubelerin olması gerekenden çok daha büyük olduğudur. Aynı zamanda, sektördeki yoğunlaşma oranı, girişlerin çok sınırlı olmasının da etkisiyle artmıştır.

1980'de 5 büyük banka, mevduatın %70'ini, aktiflerin %60'ını, mevduat hesap sayısının %70'ini ve şubelerin %60'ını kontrolleri altında bulunduruyorlardı (Denizer 1997:10). Sektördeki genel masraflar toplam aktiflerin %7'sine ulaşmıştı. Bu oran, hemen hemen OECD'nin 1980'deki ortalamasının üç misli idi. Bununla beraber kalkınma politikası ve bu politikaların sonucu olan finansal kısıtlayıcı düzenlemeler, Türk sanayiinin gelişmesine yardım etti. Düşük tutulan mevduat oranları, oligopistik yapıda olan Türk bankacılık sisteminin rekabetçi düzene geldiğinde başarılı olması için gerekliydi (Fry 1979).

Mevcut bankalar şube açma konusunda teşvik edilmiş, küçük bankaların birleştirilerek ortalama maliyetlerinin azaltılmasına çalışılmıştır. 1950'lerde kurulan pek çok küçük banka bu amaçla tasfiye edilmiştir (Bankalar Birliği 1998:9). 1960-80 arasında 23 banka ya birleştirilmiş ya da

devredilmiştir. 1959'un sonunda 59 olan banka sayısı 80 yılında 43'e inmiştir (Denizer 1997:9). Planlı dönemde 5'i kalkınma, 2'si ticaret bankası olmak üzere toplam 7 banka kurulmuştur.

Planlı dönemde kurulan kalkınma bankaları şunlardır: T.C. Turizim Bankası (1962), Sınai Yatırım ve Kredi Bankası (1963), Devlet Yatırım Bankası (1964), Türkiye Maden Bankası (1968) ve Devlet Sanayi ve İşçi Bankası (1976). Ticaret Bankaları ise, Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankası (1964) ve Arap Türk Bankası'dır (1977).

Akgüç'e (1987:17) göre, "Planlı dönemin karakteristik özelliklerinden biri de endüstri grubu sahibi özel bankaların ortaya çıkarak holding bankacılığının başlamasıdır." (1987) 1963-74 döneminde Türkiye, kamu ve özel sektörün çabalarıyla özellikle ithal ikameci sektörlerde, altyapıda ve ağır sanayide hızlı bir büyüme göstermiştir. Kamu sektörünün yaptığı yatırımlar; bütçe açıklarıyla finanse edilmiş, düzenlenen düşük faizli bonolar, genellikle sosyal güvenlik kurumları ve bankalar tarafından satın alınmıştır. 1960'ların ortalarından sonra ve 1970'lerde özel sektör, yüksek koruma oranı ve teşviklerle holdingleşmeleri konusunda gerekli finansman ihtiyaçları karşılanarak teşvik edilmiştir. Devlet, kendi yatırımları için gerekli sermayeye sahipken, özel sektör sahip değildi. Özel sektörün sermaye piyasalarının gelişmemesinden dolayı yatırımlarını banka kredileriyle finanse etmekten başka çaresi yoktu. Kamu bankaları, öncelikle kamu yatırımlarını finanse ettiklerinden, özel sektör, yatırımlarını finanse edebilmek için ya banka kurmaya ya da devralmaya yöneldi. Fakat piyasaya giriş engelleri olduğundan büyük gruplar, 1970'den önce veya başlarında kurulmuş bankaları devralmayı tercih ettiler. Öyle bir ortam meydana geldi ki, hemen hemen her büyük özel bankanın arkasında bir holding grubu oluştu (Akgüç 1987).

Bu dönemde değişik bir teşvik sistemi uygulanarak bankaların açtıkları orta vadeli kredilerin artırılmasına çalışılmıştır. Söz konusu teşvik sistemi ile orta vadeli kredilerde uygulanacak faiz oranları, diğer kredilere göre daha

yüksek tesbit edilmiştir. Kredilerin sektörel dağılımının kaynaklara uygun şekilde yapılmasını sağlamak için farklılaştırılmış reeskont oranları uygulanmış, bunun temelini de 1971 yılında çıkarılan 1211 sayılı Merkez Bankası Kanunu ile Merkez Bankası'na orta vadeli reeskont yapma yetkisinin verilmesi oluşturmuştur. Merkez bankası ile bankalar arasında orta vadeli kredi ilişkileri 1972 yılında başlamış, 1972-77 döneminde de önemli gelişmeler göstermiştir.

Bankalara toplam kredilerinin en az %10'unu orta vadeli kredi olarak kullanma zorunluluğu getirilmiş, daha sonra 1975'te kaynakları bir milyar TL'yi aşan bankalar için bu oran %20'ye çıkarılmıştır. Başlangıçta, bankalar bu oranları yakalayabilmek için, Merkez Bankası'ndan sağladıkları kaynakları kullanmışlardır. Bankaların kendi yarattıkları kaynaklarla orta vadeli kredi sağlamalarını teşvik etmek amacıyla, Merkez Bankası kaynaklarından yararlanmaları yasaklanmıştır (Bankalar Birliği 1998:11). Bu krediler için geçerli olan mevduat için, munzam karşılık oranının düşük olması ve ayrıca bu krediler için geçerli faiz oranının yüksek olması sebebiyle, orta vadeli kredi vermek, bu düzenlemelerden sonra da bankalar için iktisadi açıdan faydalı olmaya devam etmiş, orta vadeli kredi/toplam kredi oranının tutturulması bankalar için bir sorun olmamıştır.

Planlı dönemde yüksek bir kalkınma hızı yakalanıp, sanayileşmenin yüksek enflasyonla sağlanması ve geliştirilen sanayinin sadece iç tüketime yönelik üretim yapması nedeniyle döviz darboğazı içine düşülmüştür. Bu darboğazı aşmak için alınan önlemlerle (dövize çevrilebilir mevduat uygulaması ve benzeri önlemlerle) dış borçlar önemli oranda artmıştır. Ödemeler dengesi açıklarının sürekli artması ve yaşanan döviz kıtlığı sorunu, ihracat yapılmasını zorlaştırmış ve ithal ikamesi uygulamasıyla kurulan fabrikalar, hammadde dışalımını yapamadığından girdi sıkıntısına düşmüşlerdir.

1980'nin başında yaşanan sıkıntılar, ithal ikameci sistemin terk edilip yeni bir sanayileşme stratejisine geçilmesine neden olmuştur.

3.6. SERBESTLEŞME VE DIŞA AÇILMA DÖNEMİ

24 Ocak 1980 İstikrar Paketi, serbest piyasa koşullarını hayata geçirmek amacı ile kurulmuştur. Bu hedef doğrultusunda ekonomideki ithal ikameci ve korumacı politikalar bırakılarak dışa açık büyüme modeline geçilmiştir. İç piyasada da fiyatların serbest piyasa kuralları içinde belirlenmesi esas alınmıştır (Akkurt ve Karayalçın 1992).

Mali sektörde köklü değişimler yaşanmıştır. Pozitif faiz uygulamasına geçilerek tasarruflar cazip hale getirilmeye çalışılmış, bankalardaki fonların yatırımlara yönelmesini ve büyümenin hızlanmasını sağlayacak tedbirler alınmıştır. 24 Ocak 1980'de yapısal ayarlamalar yapılmış ve liberasyon politikaları uygulamaya konmuş, ithal ikameciliğe son verilmiştir. Amaç rekabetçi ve etkin finansal sistemi geliştirmektir. Bunun için ekonominin liberalleşmesi desteklendi. Yeni düzenlemelerle sisteme giriş özendirilerek amaca ulaşıldı. Reformlarla, mevduat ve kredi faizlerine getirilen kısıtlamalar kaldırıldı, piyasaya giriş kolaylaştırıldı ve yeni finansal kurum ve araçların kullanılmasına izin verildi. Yapılan düzenlemelerin hayata geçmesiyle faiz oranlarında hızlı bir artış görüldü ve büyük bankalar faiz oranlarını düşük tutabilmek için centilmenlik anlaşmalarına yöneldiler.

Temmuz 1980'de reform politikası uyarınca kredi ve vadeli mevduat üzerindeki tavan oranları kaldırılarak faiz oranları kısmen serbest bırakılmış, bankalara mevduat sigortası çıkarma konusunda izin verilmiştir. Bu yeniliklerle hem finansal varlıklar çeşitlendirilmek istenmiş, hem de tasarruflara pozitif getiri sağlanarak sistemin içine çekilmesi amaçlanmıştır.

Faizler üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldıktan sonra, banka mevduatı ile hukuki düzenlemelere uymadan kurulan bankerlik kurumlarının mevduat

sertifikaları arasında faiz yarışı başlamış, oranlar giderek yükselmiştir. Ancak yüksek faiz oranları tasarruf sahipleri için cazip tasarruf imkanı oluştururken bankaların faiz giderleri büyük rakamlara ulaşmıştır. Mevduat faizlerinin yükselmesi banka kredilerini de aynı şekilde yükseltmiş, şirketlerin maliyetlerini artırmıştır. Artan şirket maliyetleri de batık kredileri çoğaltmıştır. Faiz yarışı sonunda faiz giderlerinin gelirlerini karşılayamayacak oranlara ulaşmasıyla, mali piyasalardan pek çok banka ve bankerlik kuruluşu çekilmiştir.

Mali piyasalarda yaşanan bu gelişmelerden sonra 1982'de serbest bırakılan faiz oranları, yeniden Merkez Bankası'nca belirlenmeye başlanmıştır. 1988 Ekimine kadar Merkez Bankası'nın kontrolü altında belirlenen oranlar, bu tarihten itibaren tekrar serbest bırakılsa da, piyasa koşullarının durumuna göre zaman zaman Merkez Bankası'nın müdahaleleri görülmektedir.

1980 öncesinde sabit döviz kuru sistemi uygulanmakta, kurlar merkezi otorite tarafından belirlenmekteydi. Giderek artan enflasyon ve buna karşılık kurların ayarlanmaması, TL'nin döviz karşısında aşırı değerlenmesine yol açmıştı. Ayrıca bankaların korumacı politikalar yüzünden dövizli işlem yapma yetkileri sınırlandırılmıştı. 1980 sonrasında yabancı parayla işlem yapma yetkisi serbest bırakıldı. Döviz işlemlerinin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle bankalar, yurtdışından borçlanmayla fon sağlamaya başlamışlardır. Alınan kararlar çerçevesinde ülke içindeki yerleşik kişilerin döviz tutması, dövizle ödeme yapması ve döviz tevdiat hesabı açması serbest bırakılmıştır. Sadece Merkez Bankasına tanınan altın ticareti yapma yetkisi, bankalara da tanınmıştır. Bankaların yurtdışında döviz bulundurmalarına ve üç aya kadar vadeli işlemleri yapabilmelerine izin verilmiştir.

Bankalarda döviz tevdiat hesabı açılması, 1983'ten itibaren serbest bırakılmıştır. Uygulamanın amacı bankacılık sistemi dışında yastık altında bulunan dövizlerin bankalara dönüşünü sağlamak ve yurtdışında bulunan dövizlerin ülkeye girişini teşvik ederek bankaların döviz rezervlerini artırmaktır. Sermayenin yurtdışına kaçışını önlemeyi de amaçlayan bu uygulamanın

ortaya çıkarabileceği TL'den kaçışı ve dövize aşırı talebi önleyebilmek için ise, TL mevduat faizleri reel olarak pozitif tutulmaya çalışılmıştır (Özdicle 1997: 9).

Merkez Bankası altında 1988 yılında Döviz ve Efektif Piyasaları kurulmuştur. Kurulan piyasalarda bankalar, özel finans kurumları ve hazinece açıklanan kurumların iştirakiyle döviz kurları belirlenmekte ve Merkez Bankası aracılığıyla döviz ve efektif alım satım işlemleri yapılmaktadır. 1989 yılında dövizli işlemler ve uluslararası sermaye hareketleri tamamen serbestleştirilmiş, 1990 yılında da TL'nin konvertibilitesi ilan edilmiştir (Özdicle 1997: 11).

Piyasaya girişin serbestleştirilmesinden sonra, 1980 yılında 43 olan banka sayısı, 1990'da 66'ya çıkmıştır. Yeni giren bankaların çoğu, ticaret bankacılığı ve toptan bankacılığa yönelmişlerdir. İster yerli ister yabancı olsun, yeni bankalar üç büyük şehrin dışında şube açmaktan kaçındılar. Bununla birlikte, işlemleri üzerinde hiçbir kısıtlama olmamasına rağmen, bireysel bankacılık pazarına girmeyi de fazla tercih etmediler. 1990 sonunda yeni bankalar, bireysel ve ticari tasarrufun %1'inin yarısından daha az hesap açtılar.

Serbest faiz ve esnek döviz kuru politikalarına geçiş, ihracatın özendirilmesi, yeni bankaların kuruluşuna izin verilmesi, bankalararası TL ve döviz piyasalarının kurulması, bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler neticesinde toptan bankacılık yapan az şubeli küçük ve orta ölçekli banka sayısı artmış, özel bankaların pazar paylarındaysa gerilemeler yaşanmıştır. Türk bankaları, yurtdışında banka kurmaya, şube açmaya başlamışlardır. Toptancı bankalar; leasing, factoring, forfaiting, kısa vadeli kredi işlemleri ve menkul kıymet ihracı alanlarında yoğunlaşmışlar ve uluslararası mali piyasalarla yakın ilişki içine girmişlerdir (Parasız 1994:125-127). Yabancı bankalar toptan bankacılık faaliyetlerine ağırlık verdiklerinden mevduat ve kredi pazarındaki payları düşük kalmıştır.

Ekonomideki serbestleşme çalışmalarıyla beraber mali sektörün serbestleştirilmesine yönelik girişimlerde bulunulması, bankacılık sektörünü de etkilemiştir. Sektöre yerli ve yabancı firma girişi ve esnek döviz kuruna geçilmesiyle artan rekabet, klasik mevduat bankacılığı yerine, bankacılığın hem kaynak hem de plasman çeşitliliğinin arttığı bir sistemi kabullenmesine neden oldu. Banka fonlarının bir bölümü, sermaye piyasası işlemleri ve özellikle devlet iç borçlanma senetleri ve döviz işlemlerinde kullanıldı. Banka müşterilerine tüketici kredileri, kredi kartları, leasing, factoring, forfaiting, swap, forward, future, option gibi yeni hizmetler sunuldu. Artan rekabetle bilgisayar sistemleri ve teknolojiye yatırım yapılırken, personel eğitime verilen önem arttı.

Reformlarla özellikle piyasadaki en büyük üç-beş bankanın mevduat, tasarruf mevduatı, krediler, aktifler ve diğer tasarruf hesaplarında yoğunlaşma oranı düştü. Ziraat Bankası dışındaki en büyük beş bankanın piyasa payları ve toplam mevduatları azaldı. Performans göstergesi olan kârlılık, yoğunlaşma oranlarının düşmesine ve yeni giriş olmasına rağmen arttı. Bankacılık sektöründe kârlılık oranı, 1980'lerin ortalarından itibaren fırlayarak OECD ortalamalarının beş katına ulaştı. Aynı zamanda düşüş trendine giren operasyon masrafları, 1988'de tersine dönüp, hızla artarak OECD ortalamalarının iki katına çıktı. Bankaların yüksek kârlılık oranlarını bu şekilde koruyup artırmaları, verimlilikten ziyade piyasa gücünden veya eksik rekabet şartlarından meydana gelmiştir (Denizer 1997:12).

1980 mali reformunun temel amaçlarından birisi de, mali sektörde serbestleşmeye paralel olarak, bankacılık piyasasına girişi kolaylaştırıp rekabetçi bir piyasa oluşturmak olmuştur. Takip eden yıllarda yabancı bankaların da girmesiyle sektördeki rekabet kısmen artmıştır. Fakat bankacılığa mali reform sürecinde diğer finansal kurum ve kuruluşlardan daha fazla önem verilmiş, banka dışı mali kurumlar aynı ağırlıkta değerlendirilmemiştir. Bu durum, zaten finansal piyasalarda hakim olan

bankaların konumunu pekiştirirken, banka dışı mali kesimin aleyhine sonuçlar doğurmuştur.

1980'lerin özellikle ilk yarısında yapılan reformlarla hızla gelişen ekonomide, 1989 yılından sonra yüksek enflasyon ve faiz görülmeye başlanmıştır. Bütçe açıklarının iç borçlanma kâğıtlarıyla karşılanmaya çalışılması, kamu kesiminin mali kaynak talebini artırmıştır. Ayrıca sermaye hareketlerinin liberalleşmesine rağmen, enflasyonla mücadelede iç talep artışına dayalı politikalara ağırlık verilmesi, ödemeler dengesi üzerinde baskı oluşturmuş, bu baskılar reel faizleri yükseltmiştir. Makro ekonomide sorunları çözecek doğru politikaların hayata bir türlü geçirilememesiyle belirsizlik ortamı doğmuş, beklentiler kötüleşmiştir. Karamsar hava, mali sektöre ve denetimine de yansımıştır.

Ekonomiyle ilgili birimler, mali tasarrufları içinde döviz cinsinden aktiflerinin payını artırmışlar, finansal aktiflere TL cinsinden olan talepte çok kısa vadeli ve çok yüksek faizle gerçekleşmiştir. Bankaların bilanço yapıları bu durumdan olumsuz etkilenmiş, kârlılık performansı düşmüş, özkaynakların güçlendirilmesi kısıtlanmıştır (Bankalar Birliği 1998: 13). Kamuda artan borçlanma ihtiyacının yarattığı baskının etkisiyle, TL fonlama maliyetinin hızla artması; bankaları yurtdışından borçlanmaya yöneltmiş, döviz pozisyon açıklarını büyütmüş, bilançoda hem kur hem de faiz riskini artırmıştır.

1994 yılı, mali sektördeki firmaların ve bankaların risklerinin zarara dönüştüğü bir yıl olmuştur. Hızla artan bütçe açığına rağmen genişletici para politikasında ısrar edildiği bir ortamda, faiz oranlarının düşürülmeye çalışılması, mali sektörü olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuz havaya rağmen, parasal genişleme ve mali araçların vergilendirilmesi, gerek yerli gerek yabancı yatırımcıların TL cinsinden yatırım araçlarından kaçıp, dövize yönelmelerine neden olmuştur. Faiz oranları inanılmaz seviyelere gelmiş, TL yabancı paralar karşısında değer kaybetmiş, mali sistem küçülmüştür. Öyle ki, bankacılık sisteminin toplam aktifleri 68,6 milyar dolardan 51,6 milyar dolara;

özkaynaklarıysa 6,6 milyar dolardan 4,3 milyar dolara gerilemiştir (Bankalar Birliği 1998: 14).

Mali sektör ve bankacılıktaki güven bunalımı, tasarruf mevduatına devlet güvencesi getirilerek aşılabilmiştir. Bu esnada üç bankanın faaliyetine son verilmiş, Türkiye'nin kredi notu hızla düşmüştür. Türkiye'nin yurtdışındaki prestiji zedelenince, bankalar yurtdışından borç bulamaz hale gelmişlerdir. Dış kaynak imkânı kalmayınca, kaynak taleplerinin tümü iç piyasaya yönelmiş, faizler de yüksek rakamlara çıkmıştır.

İstikrar politikalarıyla ekonomi toparlanma sürecine girmiş, bankacılık sektörü de tekrar büyümeye başlamıştır. Yüksek reel faizler, TL cinsinden yatırım araçlarını cazip hale getirmiş parasal ikame yavaşlamış, ama tersine döndürülememiştir. Kapanan döviz pozisyonları yeniden açılınca, yurtdışı borçlanmalar daha yüksek maliyetli olmasına rağmen yeniden başlamıştır. Tasarruf sahipleri, çok kısa vadeli araçlarda yoğunlaşmıştır. Yurtdışından borçlanmaya vergi getirilmesi, TL ve yabancı borçlar üzerindeki mali yükleri artırmıştır. Söz konusu gelişmeler repo ve vadeli döviz piyasası işlemlerinde patlama yaratmıştır. Vadeli mevduat ve vadesiz mevduattaki paranın büyük kısmı günlük veya çok yüksek faizli diğer repo türlerine kaymıştır.

Kamunun kaynak talebi, mali piyasalardaki daralmaya rağmen artmaya devam etmiştir. Bu artışın piyasalar üzerinde yarattığı baskının azaltılması amacıyla, sadece geçici tedbirler alınması, tedirginliği azaltmamıştır. Artan kamu borçlanma limitinin faizler yükseltilmeden karşılanabilmesi için, enflasyon endeksli borçlanma, kamu ortak hesabı uygulaması, dövizli borçlanma, avans kullanımı, bedelsiz ithalat gibi alternatifler getirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye, 1999 Aralığında IMF'ye gönderdiği iyi niyet mektubu ile yeni bir stand by anlaşması imzaladı. Programın dört ayağından biri de bankacılığın yeniden yapılandırılmasını da kapsayan yapısal reformlardı. Diğerleri, mali ayarlama ve bütçenin güçlendirilmesi, enflasyon hedefleriyle uyumlu olarak

kamudaki maaş ve ücretlerin ileriye endekslenmesi ve enflasyon hedefine dayalı olarak Türk Lirası'nın değerinin döviz sepetinin değerine endekslenmesiydi. Program, yapısal reformların hayata geçirilememesiyle başarısızlığa uğradı ve Kasım 2000'de başlayan krizin çıkmasına neden oldu. Aşağıda detaylı olarak bahsedeceğimiz, özel bir bankanın likidite problemi olarak başlayan sorun, büyüyerek bütün finansal sistemi tehdit etmeğe başladı. Bankacılıkta uzun bir süredir artan risklerin aniden realize edilmesiyle de kriz ortamına girildi. Bu risklerin en büyüğü banka bilançolarının yapısı ve bilançolarda kamu borçlarının payıydı.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi ülkemizde kamu borç stoğu, 1990'lı yılların başından itibaren sürekli olarak artmıştır. Bunun arkasında yatan neden, finansman ihtiyacının yüksek enflasyondan dolayı Merkez Bankası yerine, borçlanma yoluyla karşılanması politikasıydı. Bu politika, reel faizlerin çok yüksek düzeylerde olmasına neden olurken, yüksek faizler de kamu iç borç stoğunu büyütmekteydi. Devlet tahvili ve hazine bonusundan oluşan kamu iç borç stoğu toplamı, 1980'de GSYİH'nin %3,6'sı iken, bu oran 1999'da GSYİH'nin %29,6'sına fırlamıştır. Yani yaklaşık yedi kat bir artış olmuştur.

Kamu iç borç stoğunun hızla artışının yanında, başka bir sorun da 1990'dan sonra devlet tahvili ve hazine bonolarının vade yapılarına bağlı olarak, stoğun finansmanının sorun haline gelmesiydi (Sak 2000: 14). 1994 Krizine gelindiğinde, giderek artan riskle, devlet iç borçlanma senetlerinin vadeleri çok kısalmıştı.

Söz konusu krizin ardından, Merkez Bankası, kamu borçlanmasının sürdürülememesinin sonuçlarını görmüş, uyguladığı para ve kur politikalarını değiştirmiştir. Devlet iç borçlanma senetlerinin vadeleri de tekrar uzamıştır.

Bunun ardında yatan sebeplerden ilki, gecelik faiz oranlarının oynaklığının, bir başka deyişle volatilitésinin düşmesiydi. Uygulamada piyasa istikrarını sağlamaya çalışarak, gecelik faiz oranlarının volatilitésini düşüren

Merkez Bankası'na duyulan güven bankaları daha fazla devlet iç borçlanma senedi almaya yöneltmiştir.

İkinci sebep, enflasyon kadar kur ayarlaması politikası ile kurlardaki değişimin kolay tahmin edilmesine imkan sağlanmasıdır. Merkez Bankası'nın kur politikasının tahmin edilebilirliği, vadelerin uzamasının ikinci sebebidir.

Merkez Bankası'nın tahmin edilebilir kur ve faiz politikalarıyla bankacılık sisteminin kaynak maliyetleri kontrol altına alınmış, bankalar da devletin artan iç borçlanma senetlerinin finansman ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Bununla beraber, Merkez Bankası'nın kamu borçlarını sürdürülebilir kılma yönündeki politikaları, banka bilançolarında riskleri artırmıştır. Öyle ki bu politikalara en çok destek veren Demirbank, Aralık 2000'de Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiştir. Bankacılık Sektörü'nde faiz oranı ve döviz kuru risklerinin yeteri kadar algılanamaması, Merkez Bankası'nın yukarıda saydığımız politikalarından kaynaklanmaktadır. Uygulanan faiz ve kur politikaları istenmediği ve planlanmadığı halde bankacılık kesiminde risk primini teşvik etmiştir. 2000 Kasım'ında realize edilmeye başlanan riskler, banka bilançolarında kamu borçlanmasını kolaylaştırmak amacıyla artmasına müsaade edilen risklerdir. Sistemde risklerin temizlenmesi için ayrıntılı bir çalışmanın yapılmaması, yabancı bankaların iyi-kötü banka ayırımı yapmalarını güçleştirmiş, sistemdeki krediler daraltılmıştır. Sistemde sağlıklı kabul edilen bankaların bilançolarını düzeltmeye yönelik teşebbüsleri, likidite ihtiyacı yaratmıştır.

Bir bankanın kendi bilançosunun yapısından kaynaklanan likidite problemi, bütün bir sistemin likidite problemi haline gelmiştir. Yabancı tasarrufların ülkeden çıkışı ve sistemde likit olan bankaların pozisyon kapatmak için yabancı paraya yönelmeleri döviz talebini arttırmış, döviz

rezervlerini azaltmıştır. Bu gelişmelerle likidite krizi, döviz krizine dönüşmüştür. Merkez Bankası'nın piyasaya ek likidite vermeme kararıyla da bankacılık sektöründe görülen kriz, yüksek gecelik faiz ve devlet iç borçlanma faiz oranlarıyla derinleşmiştir. Merkez Bankası'nın fonlamayı azaltmasında, piyasaya verdiği paraların kendisine döviz talebi olarak gelmesi ve rezervlerinin azalması etkili olmuştur. Yükselen faiz oranları bankaların bilançolarındaki hasarı giderek büyötmüştür.

4.BANKACILIK SEKTÖRÜNE İLİŞKİN YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

2. Bölüm'de bahsettiğimiz yapı-davranış-performans modelinin alt hipotezlerinden, piyasa yapısı ve piyasa etkinliği, bankacılıkla ilgili çalışmalarda sıkça araştırılan ve kantitatif olarak da test edilen hipotezler olmuştur. Farklı bankacılık yapılarına sahip değişik ülkelerde sınıanan bu çalışmalar, her ülkede farklı sonuçlar vermiştir.

Piyasa yapısı ve kârlılık arasındaki ilk çalışmalarda, piyasa yoğunluğu, ve diğer kontrol değişkenlerinin kârlılık üzerindeki etkisi ölçülürken, doğrusal regresyon teknikleri kullanılmıştır. Weiss (1964) ve Smirlock'tan (1985) sonra Evanoff ve Fortier (1988) ve Molyneaux (1993), zaman serisi analizi kullanarak kârlılığı tahmin etmeye çalışmışlardır.

Yapı-davranış-performans modeli ile ilgili amprik çalışmalarda, ürün farklılaştırması hipotezi ihmal edilerek, genelde piyasa yapısı teorisiyle etkinlik teorisi test edilmiştir. Sözkonusu iki hipotezi test eden ilk çalışma, Weiss (1974)'in imalat sanayisi ile ilgili çalışmasıdır. Bankacılıkla ilgili ilk çalışma Smirlock'undur.

Piyasa yapısı-performans ilişkisi özellikle ABD bankacılık sektörü için test edilmiştir. Bu konuda 1950'lerden bu yana pek çok çalışma yapılmış ve yaklaşık yarısında hipotezi destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Diğer yandan etkinlik hipotezi kantitatif olarak sınıandığında da, hipotezi doğrulayan sonuçlar elde edilmiştir. Smirlock, Gillian ve Marshall'ın ABD için yaptıkları testlerde, açıklayıcı değişken piyasa payı alındığında, piyasa yoğunluğu ile kârlılık arasındaki ilişkinin zayıf olduğu ya da hiç olmadığı görülmüştür (Özdicle 1997: 66).

Philip Molyneux'un (1993) yaptığı "Cooperation and Rivalry in European Banking" isimli çalışmada, 19 Avrupa ülkesinden seçilen örnek banka gurubunda, piyasa yapısı ve piyasa verimliliği hipotezleri test edilmiştir. İncelemeden çıkan sonuç, Avrupa bankacılık sektöründe piyasa yapısı hipotezinin geçerli, etkinlik hipotezinin ise geçerli olmadığıdır.

Baumol, Panzar ve Willig (1982) tarafından geliştirilen yarışabilir piyasalar teorisi, 1980'lerden bu yana mikroekonomide gelişen ve kabul gören bir hipotez olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu görüş, çok ürünlü banka işletmesinin maliyet yapısının, çok ürünlü maliyet fonksiyonu ile açıklanabileceğini ve bu fonksiyonlarda ortak olan maliyet unsurunun piyasa yapısı ve rekabet, bunların sonucu olarak da banka performansı üzerinde etkili olacağı çıkarımında bulunmaktadır. Ancak modelin kantitatif olarak tanımlanmasında, batık maliyetlerin tesbit edilmesinde ve piyasaya yeni girecek firmaların tanımlanmasında güçlüklerle karşılaşmaktadır (Özdicle 1997:68).

4.1. YAPILAN ÇALIŞMALARIN ORTAK ÖZELLİKLERİ

4.1.1. Performans Ölçütleri

Yapılan yapı-davranış-performans çalışmalarında kullanılan performans ölçütleri (bağımlı değişken) iki gruba ayrılmaktadır (Molyneux 1993): Performans göstergesi olarak belirli bir ürünün veya hizmetin fiyatını alan çalışmalar ve kârlılık kriterlerini alan çalışmalar. Diğer sektörlerden farklı olarak, bankacılık sektöründe fiyat verilerinin kullanılması çeşitli sorunlar taşıdığından, performans göstergesi olarak genellikle kârlılık alınmıştır. Evanoff ve Fortier (1988), bunun nedeni olarak bankacılığın çok ürünlü bir sektör olmasını göstermiş, bir tek ürünün fiyat analizi açısından yanıltıcı olabileceğini belirtmiştir. Bankacılık ürünleri arasındaki ikame edilebilirlik farklı fiyat uygulamalarını beraberinde getirmektedir. Kârlılık ise, tüm ürün ve hizmetlerin

çıktısını bir araya toplayabilmekte, ikame edilebilirlik sorununu ortadan kaldıracıdır.

Nitekim Gilbert (1984) ve Rhodes (1977) gibi yazarlar banka performansını ölçmek için kârlılığı kullanmışlardır.

Kullanılan kârlılık değişkenleri de kendi aralarında üçe ayrılır:

$E1 = \text{Aktif Getirisi} = \text{Vergi Öncesi Kar (VÖK)} / \text{Toplam Aktif}$

$E2 = \text{Özkaynak Getirisi} = \text{VÖK} / \text{Toplam Özkaynaklar}$

$E3 = \text{Sermaye Getirisi} = \text{VÖK} / \text{Ödenmiş Sermaye}$

İmalat sanayii ile ilgili yapı-davranış-performans çalışmalarının çoğu, kârlılığın ölçümü ile ilgili olarak E2'yi kullanmışlardır. Bankacılık çalışmalarında diğer iki değişken, özellikle de E3 daha fazla kullanılmaktadır. İmalat sanayii ile ilgili çalışmalar yapan Weiss (1964), E3'ün diğer kâr değişkenlerinden daha iyi olduğunu söylemiştir. Smirlock (1985), çalışmasında E3'ü kullandıktan sonra Evenoff ve Fortier (1988), E3'ün en iyi ölçüt olmadığını söylemiştir. Bunun nedeni, bankaların sermayelerini borç ve özsermaye olarak ikiye böldüklerinde, özsermayenin bankalararası karşılaştırmasında karşılaşılan güçlüklerdir. Türkiye'de bankalar çeşitli endüstri grupları ve devlet bankalarından oluşmaktadır. E1'in kapsamı her bankada aynı olduğundan bankalararası karşılaştırılması kolaydır. Bu nedenlerden dolayı E1 de pek çok çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır (Denizer 1997:62).

4.1.2. Bağımsız Değişkenler

Bağımsız değişken olarak üç ayrı değişken grubundan bahsedebiliriz.

i. Piyasa Gücü Değişkeni

Yapı-davranış-performans çalışmalarında bu sınıfa piyasa yoğunluğu ve piyasa payı girer. Yapılan çalışmalarda, piyasa payı, bankanın toplam mevduatının (kredi ya da aktifinin) sektördeki toplam mevduat (aktifler ya da krediler) içindeki payı olarak alınmıştır. Piyasadaki yoğunlaşma oranı ile ilgili olarak hangi değişkenin alınacağı konusu ise belirsizdir. Çünkü piyasa gücü ile ilgili ölçümlemede, hangi kriterin en uygun olduğu konusunda ortak bir görüş yoktur.

Hangi kriterin seçileceği konusunda piyasada yeralan firmalar hakkındaki varsayımlar belirleyici olmalıdır. Mesela m sayıda firmanın anlaşmalı davrandıkları ve diğerlerinin akıcı oldukları varsayılıyorsa m firma yoğunlaşma oranının veya piyasadaki firmaların Cournot bağlamında rekabetçi oldukları düşünülüyorsa Herfindahl Endeksinin kullanılması uygundur. Diğer yoğunlaşma oranlarına örnek olarak Gini Katsayısı ve Entropy Endeksi verilebilir.

ii. Kontrol Değişkenleri

Denkleme katılacak kontrol değişkenleri araştırmacıdan araştırmacıya değişmektedir. Kontrol değişkenleri seçiminde, hem piyasanın hem de firmanın özellikleri dikkate alınır. Bu değişkenlerin amacı risk, maliyet ve büyüklük gibi özellikleri analize dahil etmektir. Modellerde en çok kullanılan kontrol değişkenleri:

C/A (Özkaynaklar/Toplam Aktifler): Riski sabit tutmak için modele dahil edilir.

L/A (Krediler/Toplam Aktifler: Banka işlemlerinin portföy yönetim etkisini hesaba katar. Ayrıca risk profilini de gösterir.

L/TD (Krediler/Toplam mevduat): Toplam mevduatı krediye dönüştürebilme oranı yükseldikçe bankaların kârlılık oranında yükselme beklenir.

NIE/AS (Faiz dışı giderler/Toplam Aktifler): Maliyet faktörünün etkisini kontrol altında tutmak için denkleme dahil edilir.

MDGR (Piyasa mevduatı büyüme oranı): Talep koşullarını dikkate alır.

AS (Toplam aktifler): Bankalararası maliyet farklılığını gösterir.

iii. Kukla Değişkenler

Nicel olmayan, ülkedeki yasal koşullar ve banka sahipliği gibi nitel özellikler, kukla değişkenler kullanılarak analize dahil edilmektedir.

4.2. SMIRLOCK'UN ÇALIŞMASI

Smirlock (1985), Amerikan bankacılık sektöründe kârlılığı, 1973-1978 arası dönem için yedi eyalette faaliyet gösteren 2700 bankanın yıllık verilerini kullanarak aşağıdaki denklem aracılığı ile tahmin etmiştir.

$$E3 = a_0 + a_1 MS + a_2 CR + a_3 MSCR + \sum a_i Z_i \quad (I)$$

E3 = Kârlılık oranı

CR = Yoğunlaşma oranı

MS = Firmanın piyasa payı

Z = Banka kârlılığını etkilediği düşünülen diğer kontrol değişkenleri

vektörü

$$MSCR = MS \times CR$$

Smirlock tarafından açıklanan yöntemle göre, üç kısıtlama altında regresyon tahmini yapılmaktadır (Smirlock, 1985:73-74; Aydınli 1996:8-10).

1) $a_1=a_3=0$ ve a_2 'nin sıfırdan farklı olması durumunda geleneksel teoremin desteklendiği sonucunu verir.

2) $a_2=a_3=0$ ve a_1 'in sıfırdan farklı olması durumunda etkin yapı hipotezinin geçerliliğini gösterir.

3) Yalnız $a_3=0$ varsayılarak piyasa payı ve yoğunlaşmanın kârlılık üzerindeki etkileri tahmin edilmeye çalışılır. a_1 ve a_2 'nin alacağı değerlere göre denklem aşağıdaki gibi yorumlanır:

$a_1>0$ ve $a_2=0$ ise yüksek piyasa payına sahip firmalar, piyasada daha etkindirler ve rakiplerinden daha fazla kâr elde ederler. Etkin yapı hipotezinin geçerliliğini gösterir.

$a_2>0$ ve $a_1=0$ ise piyasa payı firma kârını etkilemez; piyasa yoğunluğundan kaynaklanan monopol kârı vardır. Geleneksel teoremin desteklendiği sonucunu verir.

Smirlock, daha sonra analizine altı kontrol değişkeni katarak analizini geliştirmiş ve modeli aşağıdaki şekilde kurmuştur:

$$E_3 = a_0 + a_1MS + a_2CR + a_3MSCR + a_4MKTDEP + a_5MKTGROW + a_6ASSEST + a_7DDTODEP + a_8INDEP + a_9MULTI \quad (II)$$

Denklemden yer alan kontrol değişkenlerinin açıklaması aşağıdaki gibidir:

MKTDEP = Toplam piyasa mevduatı

MKTGROW = Mevduat Piyasasındaki Ortalama Artış

DDTODEP = Talep Edilen Mevduat / Toplam Mevduat

ASSEST = Toplam Banka Aktifleri

INDEP = Bankanın bir holding grubunun bankası olup olmadığına göre 1 ve sıfır değerini alır.

MULTİ = Kanunlar holdinglerin banka kurmasına izin veriyorsa 1 aksi takdirde 0 değerini alır. Multibank holding şirketlerinin kurulmasına izin verilmesinin banka kârlılığı seviyesine etkisi teorik olarak belirsizdir. Multibank holding şirketlerinin varlığı piyasaya yeni girişleri teşvik ederek kârlılık oranlarını azaltabilir. Ya da multibank holding şirketleri potansiyel rekabeti artırır ve giriş engellerini artırarak banka kârlılığını artırır.

Bu denklemin tahmini sonucunda:

$a_1=a_3=0$ ve $a_2 > 0$ ise bulunanlar önceki çalışmalardan farklı değildir. Piyasa yoğunluğu değişkeni CR5 pozitif ve anlamlıdır. Bu sonuç geleneksel hipotezi destekler niteliktedir.

$a_2=a_3=0$ ve $a_1 > 0$ durumunda bütün kâr tanımlarında (E1,E2,E3) piyasa payı değişkeni MS beklendiği gibi pozitif ve anlamlıdır. Etkin yapı hipotezini savunanlar, sonuçların etkinliğin üstünlüğünü yansıttığını savunmaktadırlar.

Sadece $a_3=0$ ise bütün kâr tanımlarında (E1,E2,E3) piyasa payı katsayısı pozitif ve %1 düzeyinde anlamlı çıkarken, yoğunlaşma katsayısı negatif çıkmaktadır. Sonuç piyasa payı ve yoğunlaşma oranı arasındaki güçlü ilişkiyi desteklerken, kârlılıkla yoğunlaşma oranı arasında ilişki olmadığını göstermektedir.

Smirlock (1985) son testinde, hiçbir kısıtlama olmaması durumunda bağımsız değişkenlerin kârlılık üzerindeki etkisini sınamaktadır. Kontrol değişkenlerinden MKTGROW, DDTODEP ve INDEP'in işaretleri beklendiği gibi ve %5 düzeyinde anlamlıdır. ASSET, beklendiği gibi negatif fakat anlamsızdır. Anlamlı fakat negatif çıkan MULTİ değişkeninin katsayısı, multibank holding firmalarının rekabeti azaltıcı etkisi olduğunu

desteklemektedir. Piyasa payının katsayısı a_1 anlamlı iken, yoğunlaşma oranının göstergesi a_2 anlamlı değildir. MSCR, bu bulunanların, piyasa payı ve monopol arasındaki ilişkiden olup olmadığını test etme imkanı sağlamaktadır. Negatif ve anlamlı a_3 değeri bu yorumun doğru olmadığını göstermektedir.

Smirlock (1985), tüm bu testlerinde, piyasa payı modele dahil edildiğinde, yoğunlaşmanın banka kârlılığı üzerinde etkisi olmadığını göstermektedir. Tersini doğru değildir. Yoğunlaşmanın bankalara işbirliğinden dolayı kâr sağladığına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Kısacası yukarıda bahsedilenler, etkin yapı hipotezinin görüşlerini desteklerken, geleneksel hipotezi doğrulamamaktadır.

Türkiye’de bankacılıkla ilgili yapılan yapı-davranış-performans çalışmalarında Aydoğan (1993), Çilli (1989) ve Denizer’in (1997) çalışmaları dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan Denizer’in çalışmasını aşağıda inceleyeceğiz:

4.3. CEVDET DENİZER’İN ÇALIŞMASI

Denizer (1997), Türk bankacılık sektöründe mevduat bankalarında kârlılığı 1986(1)-1992(2) arası dönem için tahmin ederken 1302 gözlem değeri kullanmış, Smirlock’un yaptığı kısıtlamalardan yola çıkmıştır. Yoğunlaşma oranı, en büyük 5 bankaya göre hesaplanmıştır. Denizer’in modeli ve tahmin sonuçları aşağıdaki gibidir:

$$ROA = b_0 + b_1 CR5 + b_2 MS + b_3 CA + b_4 TA + b_5 LA + b_6 DT + b_7 OEA + b_8 MDGR + b_9 D$$

CR5 : Yoğunlaşma Oranı

MS : Piyasa Payı

CA : Özkaynaklar/Toplam Aktifler

TA : Toplam Aktifler

LA : Krediler/Toplam Aktifler

DT : Talep Edilen Mevduat/Toplam Mevduat

OEA: Operasyon Masrafları/Toplam Aktifler

MDGR: Piyasa Mevduatı Büyüme Oranı

D : Özel bankalar için 1, kamu bankaları için 0

Tablo 1'den görüldüğü gibi, denkleme piyasa payını dahil edilmediğinde, CR5 katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı çıkmaktadır. Buradan çıkan sonuç; piyasa yapısının, Türk bankacılık sektöründe kârlılığı açıklamakta önemli bir faktör olduğudur.

Daha sonra regresyon denklemini, hem piyasa payı hem de piyasa yapısı değişkeniyle test etmiştir. Testin amacı, iki hipotezin kârlılık üzerindeki etkisini sınamaktır. Testin sonuçları, Tablo 2'de gösterilmektedir. Piyasa payı katsayısı anlamlı çıkmadığından, etkin yapı hipotezini desteklememektedir. Bununla beraber yoğunlaşma oranının katsayısı pozitif işaretli ve %1 seviyesinde anlamlıdır.

Diğer bir test, piyasa payının, banka kârlılığı üzerindeki olası etkilerini ölçmek için yapılmış ve piyasa yapısı değişkeni model dışında bırakılmıştır. Tablo 3'te görüldüğü gibi, piyasa payı değişkeninin katsayısı pozitif, fakat anlamsız çıkmıştır. Bulunanlar piyasa payının kendi kendine kârı yorumlamakta önemli bir değişken olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, geleneksel hipotezin Türk bankacılık sektöründe geçerliliği konusunda ek bir kanıt olarak yorumlanabilir. Çünkü piyasa yapısı değişkeni kendi kendine ve

piyasa payı değişkeniyle birlikte anlamlıdır. Piyasa payı değişkeni ise ne kendi kendine ne de piyasa yapısı değişkeni ile birlikte anlamlıdır.

Denizer, yapı-davranış-performans teorisiyle ilgili yaptığı başka bir testte, en büyük beş bankayla ilgili veri setini modelden çıkararak yukarıdaki denklemi tahmin etmiştir. Hem küçük hem de büyük firmalar kâr elde ediyorlarsa, piyasadaki bankalar arasında işbirliği vardır ve geleneksel teori desteklenmektedir. Sadece büyük firmalar kârlı çalışıyorlarsa, küçük firmalar yoğunlaşmadan yararlanamadıkları için, etkinlik hipotezinin varlığı reddedilemez. Yani piyasa yoğunluğu ile küçük firmaların kârlılığı arasındaki korelasyon da bu testle belirlenmektedir.

Pozitif ve anlamlı piyasa yoğunluğu katsayısı, fiyat liderliği altında işbirliğinin göstergesidir. Smirlock (1985), konuyla ilgili olarak fiyat liderliğinde işbirliği yapılarak bütün firmaların monopol kârı sağlayabileceğini açıklamıştır. İşbirliği olması durumunda, $CR5$ sıfırdan büyüktür. Küçük bankalar etkinliklerinden dolayı kârlılarsa, MS pozitif ve anlamlıdır. Kısacası $CR5 > 0$ ve $MS < 0$ ise fiyat liderliğiyle ilgili işbirliği geleneksel teori ile ilgili görüşleri güçlendirir. $MS > 0$ ve $CR5 < 0$ ise etkin yapı hipotezinin varlığı inkâr edilemez.

Sonuçlar Tablo 4 ve Tablo 5'de verilmiştir. Tablo 5'den görüldüğü gibi, piyasa yapısı değişkeni ($CR5$) tek başına anahtar değişken olarak alındığında, daha önceki testteki gibi pozitif ve anlamlıdır, hatta katsayısı önceki tahminlere göre daha büyüktür. Bunun anlamı küçük bankaların da yoğunlaşmadan faydalandığıdır. Bu değişkenin bu testteki katsayısının öncekinden (Tablo 1) büyük olması, küçük bankaların, yoğunlaşmadan, büyük bankalardan daha fazla yararlandıklarını göstermektedir. Tüm değişkenler modele alındığındaki tahmin sonuçlarının yer aldığı Tablo 4'den, MS 'nin anlamlı olmadığı görülmektedir. Ancak bu değişkenin değerinin Tablo 2'deki değerinden daha büyük olduğuna dikkat etmek gerekir. $CR5$ değişkeninin ise Tablo 4'te de anlamlı olduğu görülmektedir.

Bu veriler, Türk bankacılık sisteminde geleneksel teorisinin geçerliliğini desteklerken, Türk bankacılık sisteminde işbirliği fiyat liderliğinin (collusive price leadership) varlığını da göstermektedir.

Modeldeki kontrol değişkenlerinden talep edilen mevduatın toplam mevduata oranı DT'nin katsayısı pozitif ve %1 seviyesinde anlamlı, operasyon masraflarının toplam aktiflere oranı OEA'nın katsayısı negatif işaretli ve %1 seviyesinde anlamlı çıkmıştır. Bankaların mevduatına talep arttıkça bankaların kârı da artmaktadır. Bankaların operasyon masrafları, yani faiz dışı giderlerinin artması ise, bankaların kârlılığını azaltmaktadır. Pozitif çıkmaları gerekirken negatif çıkan diğer değişkenlerden özkaynakların toplam aktiflere oranı CA ve kredilerin aktiflere oranı LA'nın katsayıları, istatistiksel olarak anlamlıdır. Sermayesi yüksek bankaların kârlılık oranları çok ihtiyatlı hareket ettiklerinden dolayı düşüktür. Toplam aktiflerin TA ve piyasa mevduatı büyüme oranı MDGR'nin katsayıları ise pozitif çıkmalarına rağmen istatistiksel olarak anlamsızdır.

Tablo 1: MS Değişkeni Model Dışındayken Denizer'in Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,10407	-2,15
CA	0,13340	6,87
TA	5,498E-10	1,27
LA	-0,02217	-6,00
DT	0,006066	2,30
OEA	-0,174486	-3,20
MDGR	0,000013	0,05
CR5	0,172756	2,98
D	0,91478	2,57

R^2 0.54

F-Testi 21,84

Tablo 2: Tüm Değişkenler Dahilken Denizer'in Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,097	-1,97
MS	0,0137	0,548
CA	0,135833	5,47
TA	6,294E-10	0,656
LA	-0,02261	-5,97
DT	0,00653	2,34
OEA	-0,172673	-3,15
MDGR	0,000190	0,076
CR5	0,160317	2,576
D	0,90890	2,47

R^2 0.53

F-Testi 19,40

Tablo 3: CR5 Değişkeni Model Dışındayken Denizer'in Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,00454	-1,26
MS	0,037221	1,56
CA	0,123172	6,17
TA	-6,318E-10	0,54
LA	-0,02046	-5,44
DT	0,007062	2,52
OEA	-0,177827	-3.19
MDGR	0,001463	0,059
D	0,89376	2,29

R^2 0.51

F-Testi 20.98

Tablo 4: En Büyük Beş Banka Model Dışındayken Denizer'in Tahmin Sonuçları (Tüm Değişkenler Modelde)

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,12324	-1,54
MS	0,096954	1,54
CA	0,143875	5,44
TA	6,412E-10	0,85
LA	-0,02495	-4,95
DT	0,010267	3,26
OEA	-0,191380	-3,29
MDGR	0,001398	0,50
CR5	0,198141	2,66
D	0,87596	2,34

R² 0.56
F-Testi 22,04

Tablo 5: En Büyük Beş Banka Model Dışındayken Denizer'in Tahmin Sonuçları (MS Değişkeni Model Dışında)

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,14677	-2,06
CA	0,125419	5,47
TA	6,1214E10	1,13
LA	-0,02071	-4,60
DT	0,0008158	2,86
OEA	-0,213476	-3,80
MDGR	0,000863	0,30
CR5	0,239629	3,44
D	0,87596	2,44

R² 0.56
F-Testi 21,44

5. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ İÇİN ÖRNEK BİR ÇALIŞMA

5.1. MODELİN TANIMLANMASI

Bu bölümde gerçekleştirilecek olan ekonometrik çalışma, 1990-1999 yılları arası yerli ve yabancı mevduat bankalarının bilanço ve gelir-gider tablolarından alınan verilere dayanmaktadır. Kalkınma ve yatırım bankalarının kârlılık denkleminde belirleyici olan değişkenleri ve değişkenlerin kârlılık fonksiyonuna olası etkileri farklılık gösterdiğinden, bu bankalar analize dahil edilmemiştir. Kârlılık analizi iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; kamu bankaları, özel sermayeli ticaret bankaları, yabancı bankalar ve Türkiye'de şubesi olan yabancı bankalar analize dahil edilirken, ikinci bölümde, kamu bankaları haricindeki diğer bankalar analize dahil edilmişlerdir.

Ele alınan dönem, piyasaya giriş-çıkışların yoğun olduğu bir dönem olduğu için, çalışmaya, 1990-1999 yılları arasında sürekli olarak faaliyette bulunan bankalar dahil edilmiştir. Bu yönüyle ve kamu bankalarının da dahil edildiği ikinci bölümüyle çalışmamız, Denizer'in (1997) çalışmasından farklılık göstermektedir. Analizimizde kamu bankaları dahilken banka sayısı 31, gözlem sayısı da 310'dur. Kamu bankaları hariçken performans analizi yaptığımız ikinci bölümde banka sayısı 27, gözlem sayısı ise 270'dir.

Kamu bankaları dahil edildiğinde modelin en geniş (kısıtlamasız) hali aşağıdadır:

$$ROA = b_0 + b_1MS + b_2CR5 + b_3LO/AS + b_4LO/TD + b_5C/AS + b_6NIE/AS + b_7AS + b_8TK/AS + b_9LIK/AS + b_{10}DIBS/AS + b_{11}D \quad (I)$$

ROA = Aktif Cinsinden Karlılık Oranı

MS = Mevduat Piyasa Payı

CR5 = En Büyük 5 Bankanın Yoğunlaşma Oranı

LO/AS= Krediler/Toplam Aktifer

LO/TD= Krediler/Toplam Mevduat

C/AS = Özkaynaklar/Toplam Aktifler

NIE/AS=Faiz Dışı Giderler/Toplam Aktifler

AS = Bankanın Toplam Aktifleri

TK/AS= Takipteki Krediler/ Toplam Aktifler

LIK/AS= Likidite Oranı/ Toplam Aktifler

DIBS/AS=Devlet İç Borçlanma Senetleri/ Toplam Aktifler

D = 1 Özel Banka

= 0 Kamu Bankası

Sadece özel bankalar dahilken modelin kısıtlamasız hali ise şu şekildedir:

$$ROA= b_0 + b_1MS + b_2CR5 + b_3LO/AS + b_4LO/TD + b_5C/A + b_6NIE/AS + b_7AS + b_8TK/AS+ b_9LIK/AS+ b_{10}DIBS/AS \quad (II)$$

Performans ölçümünde bağımlı değişken olarak aktif kârlılık, yani vergi öncesi kârın toplam aktiflere oranı olan ROA kullanılmıştır. Diğer performans göstergesi olan sermaye getirisinin (Ödenmiş Sermaye/ Vergi Öncesi Kâr) kullanılmamasının nedeni, ülkemizde çalışmanın içerdiği yıllarda enflasyon muhasebesi uygulamasına geçilmemiş olmasıdır.

Piyasa yapısı değişkenlerinden biri olan yoğunluk hem aktifler hem de mevduat cinsinden ayrı ayrı hesaplanmış ve Tablo 6'da gösterilmiştir. Aktifler cinsinden hesap edildiğinde en büyük beş bankanın aktifleri toplamının toplam aktifler içindeki payı hesaplanırken, mevduat cinsinden hesap edildiğinde, en büyük beş bankanın mevduat toplamının toplam mevduat içindeki payı hesaplanmıştır. İki tip yoğunlaşma oranı da model içinde ayrı ayrı test edilmiş, daha anlamlı sonuçlar veren aktifler cinsinden yoğunlaşma oranı analize dahil edilmiştir. Etkinlik hipotezini test etmek için de piyasa payı değişkeni modele

eklenmiştir. Piyasa payları, bankaların herbirinin toplam mevduat içindeki paylarını göstermektedir.

Tablo 6: Aktifler ve Mevduat Cinsinden Yoğunlaşma Oranları

Yıl	CR5 Kamu aktif	CR5 Özel aktif	CR5 Kamu mev.	CR5 Özel mev.
1990	0,6	0,66	0,70	0,72
1991	0,56	0,62	0,57	0,67
1992	0,56	0,6	0,59	0,66
1993	0,55	0,58	0,58	0,65
1994	0,56	0,62	0,58	0,67
1995	0,54	0,59	0,55	0,59
1996	0,52	0,54	0,54	0,54
1997	0,5	0,56	0,52	0,54
1998	0,5	0,58	0,56	0,58
1999	0,53	0,59	0,55	0,56

Temel değişkenlere (MS,CR5) ilave olarak, çeşitli kontrol değişkenleri de modele dahil edilmiştir. Söz konusu değişkenler sayesinde risk, maliyet ve büyüklük gibi özelliklerin modele dahil edildiğini daha önce belirtmiştik. Şimdiye kadar Türk bankacılık sistemiyle ilgili çalışmaların hiçbirinde kullanılmayan Devlet İç Borçlanma Senetleri / Toplam Aktifler (DIBS/AS), Likidite Oranı / Toplam Aktifler (LIK/AS) ve Takipteki Krediler / Toplam Aktifler (TK/AS) değişkenleri de modele dahil edilmişlerdir.

Özkaynaklar / Toplam Aktifler (C/AS), bankaların risk durumunu göstermektedir. Aktiflerin büyümesi değişkeni küçültüp riski ve kârlılığı arttıracaktır. Dolayısıyla C/A'nın negatif bir değer çıkması beklenmektedir.

Kredilerin toplam aktiflere oranı, LO/AS 'nin katsayısının beklenen değeri pozitiftir. LO , kısa, uzun ve ihtisas kredilerinden oluşmaktadır.

Toplam mevduatı krediye dönüştürebilme oranını gösteren LO/TD 'nin pozitif çıkacağı tahmin edilmektedir.

NIE/AS , yani faiz dışı giderler / toplam aktifler, maliyet etkisini göstermektedir. Faiz dışı giderlerin artması kârlılığı azaltacağından katsayının beklenen değeri negatiftir.

Bankalararası maliyet farklılığını gösteren toplam aktiflerin (AS) pozitif çıkacağı öngörülmektedir. Toplam aktifler GSMH zımni fiyat endeksiyle deflate edildikten sonra modele dahil edilmiştir.

Takipteki kredilerin artması kârlılığı azaltacağından, TK/AS 'nin beklenen değeri negatiftir.

Likidite oranı LIK/AS , bankaların nakitlerinin hazine plasmanlarıyla toplanmasından elde edilmiştir. Likiditenin artması kârlılığı düşüreceğinden LIK/AS 'nin negatif çıkacağı tahmin edilmektedir

Nihayet, son değişken olan devlet iç borçlanma senetlerinin toplam aktiflere oranını gösteren $DIBS/AS$, son yıllarda aktifler içerisindeki payı hızla artan devlet iç borçlanma senetlerinin kârlılık üzerindeki etkisini sınamak için modele dahil edilmiştir. Katsayının beklenen değeri pozitiftir.

Bundan sonraki bölümde kamu sektörünü gösteren (I) numaralı ve özel sektörü gösteren (II) numaralı denklemler aşağıdaki kısıtlamalar altında ayrı ayrı tahmin edilecek ve Türkiye'de bankacılık sektöründe geleneksel teorinin mi, yoksa piyasa etkinliği teorisinin mi geçerli olduğu tartışılacaktır.

- a) $b_1=0$; yani piyasa payı değişkeni MS denklemden çıkarıldığında, $b_2>0$ ve anlamlı ise geleneksel yapı-davranış-performans hipotezi desteklenmektedir.
- b) $b_2=0$; yani piyasa yapısı değişkeni CR5 denklemden çıkarıldığında, $b_1>0$ ve anlamlı ise etkin yapı hipotezinin varlığına işaretir.
- c) Piyasa yapısı ve piyasa payı değişkenleri aynı denklemden tahmin edilecek, $b_2>0$ ve anlamlı, $b_1<0$ ise piyasa yapısı hipotezinin; $b_1>0$ ve $b_2<0$ ise etkin yapı hipotezinin; hem $b_1>0$ hem de $b_2>0$ ise her iki hipotezin de geçerliliği söz konusu olabilecektir.

Denklemler bu kısıtlamalar altında tahmin edildikten sonra, Denizler'in, küçük bankaların da kârlılıktan yararlanıp yararlanmadıklarını göstermek için en büyük beş bankayı çıkartarak yapmış olduğu test, I. ve II. denklemlere uygulanacaktır. Piyasa yapısı değişkeninin pozitif ve anlamlı çıkması, küçük bankaların da yoğunlaşmadan yararlanıp monopol kârı elde ettiklerini gösterirken; bu sonuç, geleneksel yapı-davranış-performans modelini destekler nitelikte olacaktır. Piyasa payı değişkeninin pozitif ve anlamlı çıkması ise, sistemde işbirliği olmadığını, etkin yapı hipotezinin red edilemeyeceğini gösterir.

5.2. TAHMİN SONUÇLARI

5.2.1. Kamu Bankaları Dahilken

Kamu bankalarının dahil edildiği model olan I numaralı denkleme ilişkin tahmin sonuçları, önceki bölümün sonunda verilen üç kısıtlamaya göre tahmin edilmiş ve sonuçlar sırasıyla Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da verilmiştir. Tablolardan görüldüğü gibi, bu tahminlere ait açıklama ve düzeltilmiş açıklama katsayıları, her bir tahmin için sırasıyla 0,62 ve 0,61 çıkmıştır. Bu değerler, yapılan diğer zaman serisi çalışmalarında bulunan değerlerin çok üstündedir. F değerlerinin yüksekliği de modelin bir bütün olarak anlamlılığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar geleneksel teoriyi desteklemekte, etkinlik hipotezine ise destek vermemektedir.

Hem piyasa yapısı (CR5) hem de piyasa payı (MS) değişkenini modele koyduğumuzda, ($b_1 > 0$ ve $b_2 > 0$) Tablo 7'de görüldüğü gibi, CR5 değişkeninin katsayısı b_2 , hem pozitif işaretli hem de yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Piyasa payı, MS değişkeninin katsayısı olan b_1 ise beklendiği üzere pozitiftir; ancak t testine göre yüzde on anlamlılık düzeyinde dahi anlamsızdır. Geleneksel yapı-davranış-performans hipotezini destekleyen bu sonuç, kârlılık ile piyasa yoğunluğu arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Geçmişte Türkiye'de, özel mevduat bankaları için yapılan çalışmaların sonuçları da bu doğrultudadır.

Piyasa yapısı değişkeni CR5 modele ilave edilip, piyasa payı değişkeni MS model dışında bırakıldığında ($b_1 > 0$ ve $b_2 = 0$) Tablo 8'de görüldüğü gibi piyasa yapısı değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla geleneksel teori, bu tahminlerde de destek bulmaktadır.

$b_1 > 0$, $b_3 = 0$ kısıtlaması getirildiğinde, yani, sadece piyasa payı değişkeni MS'yi modele koyup, piyasa yapısı değişkeni olan CR5'i model dışında bıraktığımızda ise, Tablo 9'da görüldüğü gibi, b_1 katsayısının işareti pozitif çıkmış ancak istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuçlar etkinlik hipotezinin ülkemiz için geçerli

olmadığını, yani yüksek teknoloji ve verimlilik gibi faktörlerin Türk bankacılık sektöründe kârlılığı belirlemediğini göstermektedir.

Konuyla ilgili diğer bir test de, küçük bankaların da, büyük bankalar gibi sektördeki yoğunlaşmadan faydalanarak monopol kârı elde edip etmediklerini ölçmek amacıyla yapılmıştır. Önceki bölümden hatırlanacağı gibi, bu testte, en büyük beş banka veri setinden çıkartılmakta ve denklem yukarıda sözü geçen her üç kısıtlama için yeniden tahmin edilmektedir; ancak yukarıda etkinlik hipotezini test etmek için, piyasa yapısı değişkeni olan CR5'in dışarıda bırakıldığı tahmin, burada tekrarlanmamıştır, zira yukarıdaki sonuçlar etkinlik hipotezinin Türk bankacılık sektörü için destek bulmadığını göstermiştir. Dolayısıyla en büyük beş banka çıkartıldıktan sonraki tahminler sadece, (a) hem piyasa yapısı (CR5) hem de piyasa payı (MS) değişkeninin modele konulduğu durum ($b_1 > 0$ ve $b_2 > 0$) ve (b) piyasa yapısı değişkeni CR5'in modele ilave edilip, piyasa payı değişkeni MS'nin model dışında bırakıldığı durum ($b_1 > 0$ ve $b_2 = 0$) için gerçekleştirilmiştir. (a) ve (b) senaryoları için elde edilen tahmin sonuçları sırasıyla, Tablo 13 ve Tablo 14'de sunulmaktadır. Piyasa yapısı ile ilgili bulunan değerlerin önceki bulduğumuz sonuçlarla yaklaşık olarak aynı olması, hem geleneksel yapı-davranış-performans hipotezi ile ilgili görüşlerimizi güçlendirmekte hem de sektörde bankalar arasında işbirliği olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, piyasa payı katsayısının bu tahminlerde de anlamsız çıkması, etkin yapı hipotezinin geçersizliği ile ilgili yukarıdaki açıklamalarımızı pekiştirmektedir.

Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da görüldüğü gibi, kontrol değişkenlerinden, krediler / toplam mevduat (LO/TD), faiz dışı giderler / toplam aktifler (NIE/AS), takipteki krediler / toplam aktifler (TK/AS) ve likidite oranı / toplam aktiflerin (LIK/AS) işaretleri öngörüldüğü gibi çıkmıştır. Bununla birlikte, sadece TK/AS ve NIE/AS değişkenleri (yüzde bir anlamlılık düzeyinde dahi) anlamlıdır. Diğer değişkenlere ait katsayılar ise, anlamsız olarak bulunmuştur. Anlamlı olarak bulunan TK/AS ve NIE/AS değişkenlerinin katsayıları negatiftir. Takipteki kredilerin ve faiz dışı giderlerin hızla artması, bankacılık sektöründe 1990-1999 yılları arasında kârlılığı azaltan en önemli faktörler olarak görülmektedir.

Toplam aktifler değişkeni AS'nin katsayısının negatif çıkması, kamu bankalarında aktif büyüklüğünün kârlılıkla orantılı olmadığını göstermektedir. Krediler / Toplam aktifler değişkeninin (LO/AS) pozitif çıkması beklenirken negatif çıkması ise, kullanılan kredilerin bankaya olan maliyetlerinin yüksek olması veya geri dönmemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, özkaynakların toplam aktiflere oranını gösteren C/A değişkenine ait katsayı, negatif çıkması beklenirken pozitif; devlet iç borçlanma senetlerinin toplam aktiflere oranını gösteren DIBS/AS değişkeni ise pozitif çıkması beklenirken negatif çıkmıştır. Bununla birlikte bu değişkenlerden sadece C/A anlamlı, diğer değişkenler bütün tahminlerde anlamsız olarak bulunmuştur. Son olarak, kamu-özel banka kukla değişkeni beklenenin aksine, negatif çıkmıştır; ancak istatistiksel olarak oldukça anlamsızdır.

5.2.2. Özel Mevduat Bankaları

Sadece özel mevduat bankalarının modele dahil edilip kamu bankalarının dışarıda tutulduğu II numaralı denkleme ilişkin tahmin sonuçları, yine yukarıda sözü geçen üç kısıtlamaya göre tahmin edilmiş ve sonuçlar sırasıyla Tablo 10, Tablo 11 ve Tablo 12'de verilmiştir. Önceki tahminlerde olduğu gibi, açıklama ve düzeltilmiş açıklama katsayılarının yine yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. F değerlerinin yüksekliği de, modele alınan değişkenlerin bir bütün olarak anlamlılığını göstermektedir.

II numaralı denklemde yer alan temel değişkenlerin tahmin sonuçlarına ilişkin olarak şu değerlendirmelerde bulunabiliriz:

Tablo 10'da görüldüğü gibi, piyasa payı değişkeni CR5 piyasa yapısı değişkeni MS ile birlikte modele dahil edildiğinde, CR5'in katsayısı olan b2, beklenildiği gibi pozitif ve anlamlı çıkarken, MS hem negatif işaretli hem de anlamsız çıkmıştır. Bu sonuçlar, Türkiye'de özel mevduat bankacılığında kârlılığı belirleyen asıl değişkenin piyasa yoğunluğu olduğunu göstermekte ve yine geleneksel teoriye destek vermektedir.

$b_2 > 0$, $b_1 = 0$ kısıtlamasının geçerli olduğu, yani piyasa yapısı değişkeni CR5'in modelde tutulduğu, piyasa payı değişkeni MS'ye ise modelde yer verilmediği durumdaki tahmin sonuçları Tablo 11'de verilmektedir. CR5'in katsayısı b_2 beklendiği gibi, pozitif ve yüzde on düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Hatırlanacağı gibi, kamu bankalarının dahil olduğu tahminlerde b_2 yüzde beş düzeyinde anlamlı çıkmıştı. Buradaki sonuçlarla birlikte değerlendirildiğinde, Türk bankacılık sistemi için geleneksel yapı-davranış-performans modelinin geçerli olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Piyasa payı değişkeni MS'yi dahil edip, piyasa yapısı değişkeni CR5'i çıkardığımızda ise, Tablo 12'de görüldüğü gibi, b_1 katsayısı beklendiği gibi pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Kamu bankaları dahilken yapılan testte olduğu gibi etkinlik hipotezi, 1990-1999 döneminde Türk bankacılık sektörü için destek bulmamaktadır.

Geleneksel yapı-davranış-performans paradigmasının özel mevduat bankalarında geçerli olduğu görüşünü güçlendirebilecek diğer bir analiz de, daha önce yapıldığı gibi, en büyük beş bankanın, veri setinden çıkartılarak küçük bankaların da yoğunlaşmadan faydalanıp faydalanmadıklarına bakılmasıdır. Etkinlik hipotezi özel mevduat bankaları için de destek bulmadığından, kamu bankalarının dahil edildiği tahminlerde yaptığımız gibi, burada da en büyük beş banka çıkartıldıktan sonraki tahminler sadece, (a) hem piyasa yapısı (CR5) hem de piyasa payı (MS) değişkeninin modele konulduğu durum ($b_1 > 0$ ve $b_2 > 0$) ve (b) piyasa yapısı değişkeni CR5'in modele ilave edilip, piyasa payı değişkeni MS'nin model dışında bırakıldığı durum ($b_1 > 0$ ve $b_2 = 0$) için gerçekleştirilmiştir. Bu iki senaryo için elde edilen tahmin sonuçları sırasıyla Tablo 15 ve Tablo 16'da verilmektedir. Kamu bankalarının dahil edildiği tahminlerde olduğu gibi, bu tahminlerde de piyasa yapısı değişkeni CR5'e ait katsayının (b_2) pozitif ve anlamlı çıkması özel mevduat bankaları arasında da işbirliği olabileceği yönünde ipuçları vermektedir. Piyasa payı değişkeninin negatif ve daha önce olduğu gibi anlamsız çıkması ise yine, etkin yapı hipotezinin geçersizliği yönündeki sonuçları güçlendirir yöndedir.

Kontrol değişkenlerinden katsayısı beklenen işarete sahip olan ve aynı zamanda anlamlı olan tek değişken takipteki kredilerin toplam aktiflere oranını gösteren TK/AS değişkenidir. TK/AS, yine en az yüzde bir düzeyinde, ancak, kamu bankalarının da analize dahil edildiği önceki tahminlerdekinden daha da anlamlı çıkmıştır. Buna karşın, daha önce yüzde bir düzeyinde bile anlamlı çıkan faiz dışı giderlerin toplam aktiflere oranı NIE/AS'nin katsayısı (b6), yine beklenildiği gibi negatif işaretlidir; ancak bu kez istatisksel olarak anlamsızdır.

Diğer değişkenlerden toplam mevduatın krediye dönüştürebilme oranını gösteren LO/TD, toplam aktifler (AS) ve likidite oranının aktiflere oranını gösteren LIK/AS'nin katsayıları beklenen işaretlerle çıkmamasına rağmen, istatistiksel olarak anlamsızdır. Kredilerin toplam aktiflere oranı LO/AS ve devlet iç borçlanma senetlerinin aktiflere oranı DIBS/AS'nin katsayıları ise, beklenenin aksine negatif çıkmıştır; ancak yine anlamsızdır. zkaynakların aktiflere oranı C/A'nın katsayısı b5, beklenilenin aksine pozitif çıkmış ve yüksek düzeyde anlamlı bulunmuştur. Daha nceki çalışmalarda da C/A ile ilgili benzer sonuçların elde edilmesi, Türk bankacılık piyasasında düşük riskle çalışan ve özkaynakları yüksek olan bankaların daha kârlı olduklarını göstermektedir. Diğer bir deyişle, bankacılık sistemimizde yüksek risk yüksek kr getirmemektedir.

Tablo 7: I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve Tüm Değişkenler Modelde)

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,13096	-1,03302
MS	0,003251	0,925846
CR5	0,330395***	1,593058
LO/AS	-0,05828	-1,27352
LO/TD	0,013833	1,053423
C/AS	0,83611***	16,38895
NIE/AS	-1,0203*	-6,69012
AS	-0,00011	-0,17882
TK/AS	-0,26945*	-3,57545
LIK/AS	-0,00079	-0,22726
D	-0,00671	-0,25953
DIBS/AS	-0,0211	-0,18771
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 310
 R^2 = 0,62
Düzeltilmiş R^2 = 0,61
F = 45,05

Tablo 8: I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve MS Değişkeni Model Dışında (b1=0))

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,17322	-1,46501
CR5	0,407252***	1,833504
LO/AS	-0,04944	-1,10498
LO/TD	0,011354	0,883392
C/AS	0,833291*	16,36677
NIE/AS	-1,01132*	-6,64626
AS	0,000398	1,421644
TK/AS	-0,27091*	-3,59655
LIK/AS	-0,00073	-0,20992
D	-0,00086	-0,03428
DIBS/AS	-0,02871	-0,25617
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 310
 R^2 = 0,62
Düzeltilmiş R^2 = 0,61
F = 49,49

Tablo 9: I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve CR5 Değişkeni Model Dışında (b2=0))

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	0,043157	2,033279
MS	0,004963	1,50651
LO/AS	-0,0569	-1,24167
LO/TD	0,018978	1,50364
C/AS	0,840677*	16,48669
NIE/AS	-1,00169*	-6,5831
AS	-0,00047	-0,84181
TK/AS	-0,2742*	-3,63652
LIK/AS	-0,00085	-0,24332
D	-0,00015	-0,00599
DIBS/AS	-0,02271	-0,20167
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 310
 R^2 = 0,62
Düzeltilmiş R^2 = 0,61
F = 49,21

Tablo 10: II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Sadece Özel Mevduat Bankaları Dahil ve Tüm Değişkenler Modelde)

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,21734***	-1,57267
MS	-0,0002	-0,03447
CR5	0,363108***	1,54354
LO/AS	-0,01502	-0,28699
LO/TD	0,009781	0,639709
C/AS	0,801871*	13,88205
NIE/AS	-0,03467	-1,07824
AS	0,0007	0,683481
TK/AS	-0,56219*	-6,92137
LIK/AS	-0,00013	-0,03261
DIBS/AS	-018311	-1,32494
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 270
 R^2 = 058
Düzeltilmiş R^2 = 0,59
F = 37,60

Tablo 11: II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve MS Değişkeni Model Dışında (b1=0))

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,21591***	-1,64113
CR5	0,360607***	1,614531
LO/AS	-0,01536	-0,2996
LO/TD	0,009911	0,670014
C/AS	0,801998*	13,93929
NIE/AS	-0,03478	-1,09004
AS	0,000669	1,354387
TK/AS	-0,56191*	-6,96542
LIK/AS	-0,00013	-0,03359
DIBS/AS	-0,18233	-1,33976
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 270
 R^2 = 0,58
Düzeltilmiş R^2 = 0,59
F = 41,94

Tablo 12: II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve CR5 Değişkeni Model Dışında (b2=0))

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,00703	-0,30335
MS	0,002555	0,462847
LO/AS	-0,01596	-0,30418
LO/TD	0,015402	1,034467
C/AS	0,806638*	13,94755
NIE/AS	-0,03512	-1,08943
AS	0,000182	0,18763
TK/AS	-0,55235*	-6,8032
LIK/AS	-0,00028	-0,07299
DIBS/AS	-0,15115	-1,10326
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 270
 R^2 = 0,58
Düzeltilmiş R^2 = 0,59
F = 41,29

Tablo 13: En büyük Beş Banka Çıkarıldıktan Sonra I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil Tüm Değişkenler Modelde)

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,1783	-1,3556
MS	0,01389	0,20888
CR5	0,476373***	1,918385
LO/AS	-0,04563	-0,99674
LO/TD	-4,1 E.05	-0,00312
C/AS	0,820262*	16,50655
NIE/AS	-1,36422*	-7,7939
AS	-0,002203**	2,073056
TK/AS	-0,23861**	-2,95827
LIK/AS	-0,00071	-0,21367
D	-0,009548	0,274708
DIBS/AS	-0,07974	-0,70253
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 261
 R^2 = 0,67
Düzeltilmiş R^2 = 0,69
F = 54,44

Tablo 14: En büyük Beş Banka Çıkarıldıktan Sonra I Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Kamu Bankaları Dahil ve MS Değişkeni Model Dışında (b1=0))

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,09735	-0,7729
CR5	0,311436***	1,550918
LO/AS	-0,06471	-1,4361
LO/TD	0,008381	0,664
C/AS	0,829203*	16,65299
NIE/AS	-1,31138*	-7,53247
AS	0,0004	0,699063
TK/AS	-0,23783**	-2,93088
LIK/AS	-0,00081	-0,24294
D	-0,01245	-0,37497
DIBS/AS	-0,04876	-0,43103
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 261
 R^2 = 0,67
Düzeltilmiş R^2 = 0,69
F = 54,44

Tablo 15: En büyük Beş Banka Çıkarıldıktan Sonra II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Sadece Özel Mevduat Bankaları Dahil Tüm Değişkenler Modelde)

Değişken	Katsayı	t testi
Sabit	-0,28363***	-1,76883
MS	-0,0162	-1,05351
CR5	0,444693***	1,705564
LO/AS	0,026984	0,451935
LO/TD	0,00274	0,170091
C/AS	0,798608*	13,59825
NIE/AS	-0,02255	-0,6725
AS	0,006168**	2,133979
TK/AS	-0,57226*	-6,97867
LIK/AS	0,000274	0,070196
DIBS/AS	-0,35148**	-2,23131
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 281
 R^2 = 0,67
Düzeltilmiş R^2 = 0,69
F = 54,44

Tablo 16:En büyük Beş Banka Çıkarıldıktan Sonra II Numaralı Denkleme İlişkin Tahmin Sonuçları (Sadece Özel Mevduat Bankaları Dahil ve MS Değişkeni Model Dışında (b1=0))

Değişken	Katsayı	T testi
Sabit	-0,25327***	-1,60522
CR5	0,392176***	1,65547
LO/AS	0,006501	0,115128
LO/TD	0,008478	0,559133
C/AS	0,806684*	13,85064
NIE/AS	-0,03286	-1,0247
AS	0,003921**	2,009546
TK/AS	-0,56216*	-6,90103
LIK/AS	0,000149	0,038187
DIBS/AS	-0,30692**	-2,02218
Not: * yüzde bir anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
** yüzde beş anlamlılık düzeyinde anlamlı.		
*** yüzde on anlamlılık düzeyinde anlamlı.		

Gözlem Sayısı = 220
 R^2 = 0,67
Düzeltilmiş R^2 = 0,69
F = 54,44

6. SONUÇ

Bankacılık sektörünün sadece ülkemizde değil, diğer ülke ekonomilerinde de çok özel bir yeri vardır. Sektörde yaşanan olumlu ya da olumsuz bir gelişme tüm ekonomiye yansiyarak daha büyük sonuçlar doğmasına neden olur. Özellikle Kasım 2000 krizinde sistemin herhangi bir yerinde yaşanan krizin bütün sektöre yayılarak ekonomiyi nasıl etkilediği görüldü. Bankacılık sektöründe yaşanan gelişmeler ekonomiyle paralellik gösterir. O yüzden bankacılık sektörünün sağlıklı olması çok önemlidir.

Türkiye ekonomisinde yeniden yapılanmaya paralel olarak, 1980'den sonra köklü değişiklikler olmuştur. 24 Ocak Kararları ile ithal ikameci ve korumacı politikalardan vazgeçilerek liberasyon politikaları uygulamaya konmuş, pozitif faiz politikasına geçilerek tasarruflar cazip hale getirilmeye; sisteme girişler özendirilerek de rekabetçi ve etkin piyasa düzeni sağlanmaya çalışılmıştır. Sermaye Piyasası Kanunu'nun yürürlüğe konulması, Türk Parasının Kıymetinin Korunması Kanunu'na ilişkin yasal düzenlemeler, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulması, Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerine başlaması, bankalarda döviz tevdiat hesaplarının açılması ile ilgili engellerin kaldırılması, Merkez Bankası'nın bünyesinde döviz ve efektif piyasalarının kurulması, tasarruf mevduatı sigorta fonu kurularak fona girişin zorunlu tutulması, banka kayıtlarının bağımsız denetim firmalarının denetimine açılması bu dönemde yaşanan gelişmelerden bazılarıdır. Bu reformlarla finans sektöründe ve dolayısıyla bankacılık sektöründe rekabetçi, etkin, güvenilir, sağlam bir alt yapı oluşturularak, istikrarlı bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır.

Sistemde 1980'de 43 olan banka sayısı, 1995'de 68'e ve 1999'da 81'e çıkmıştır. 1980'den sonra yabancı bankaların girişine izin verilerek daha rekabetçi bir piyasa yaratılmaya çalışılmıştır. Ülkemizde 2000 yılı sonu itibarı ile 18'i ticaret, 3'ü kalkınma ve yatırım bankası olmak üzere toplam 21 yabancı sermayeli banka bulunmaktadır. Bu bankalar kullandıkları çağdaş teknoloji,

modern yönetim anlayışı ve nitelikli personel seçimleriyle ülkemiz bankacılığını olumlu etkilemelerine rağmen, piyasada kendilerinden rekabetçi ortamın sağlanması konusunda beklenen katkıyı gerçekleştirememişlerdir. Bunun en önemli nedeni, uzman oldukları belirli konularda faaliyet göstermeleri ve mevduat bankacılığı yerine toptan bankacılık yapmalarıdır.

Sektörde kamunun toplam aktifler, mevduat ve kredilerdeki paylarında da yıllar itibari ile önemli gerilemeler gözlenmektedir. Kamunun toplam aktiflerde 1990'da %45 olan payı, 1999'da %34'e; 1990'da %49 olan toplam mevduattaki payı 1999'da %40'a ve toplam kredilerde 1990'da %45 olan payı 1999'da %27'ye düşmüştür. İlk beş banka için sistemin genelinde 1990'da sırasıyla toplam aktiflerde %54, toplam mevduatlarda %59 ve toplam kredilerde %57 olan yoğunlaşma oranları, 1999'da toplam aktiflerde %46'ya, toplam mevduatlarda %50 ve toplam kredilerde %42'ye düşmüştür. Ama bu oranlar yine de çok yüksektir.

Yapılan reformlarla bankacılıkta ürün çeşitlemesine gidilip, belirli bir derinlik sağlansa da ne yazık ki sektörde etkin, rekabetçi bir sistemin oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

Beşinci bölümde yaptığımız ekonometrik çalışmada elde edilen, yoğunlaşma oranı ile kârlılık arasındaki anlamlı ilişki de yukarıda söylediklerimizi desteklemektedir. Muhtemelen yoğunlaşma oranlarındaki azalmaya paralel olarak bulduğumuz sonuçların anlamlılık derecesi de geçmiş yıllarda yapılan çalışmalara göre daha düşüktür. Ama yine de, çalışmamızın sonuçları, hâlâ geleneksel yapı-davranış-performans paradigmasını hem özel mevduat bankaları hem de kamu bankalarının da yer aldığı bankacılık sektörünün geneli için destekler niteliktedir. Ayrıca, küçük bankaların da bu yoğunlaşmadan faydalandığını ve sistemde işbirliği olduğunu gösteren yöndeki bulgular, geleneksel yapı-davranış-performans paradigmasının geçerliliği ile ilgili tespitlerimizi daha da güçlendirmektedir.

Geleneksel teoriye göre, firma davranışlarının ve performansının göstergesi olan kârlılığın en önemli belirleyicisi piyasa yapısıdır. Piyasa yapısının göstergesi olan piyasa yoğunluğunun artması, kârlılığı da arttıracaktır. Yoğunlaşmadaki artış, firmaları monopol kârı elde edebilmeleri konusunda gizli ve açık anlaşma yapmaya teşvik etmektedir.

Yine beşinci bölümde kârlılık denkleminin tahminine yönelik olarak yapılan regresyon analizi, etkinlik hipotezinin ülkemiz bankacılık sektöründe önceki çalışmalarda olduğu gibi geçerli olmadığını göstermiştir. Bankacılıkta kârlılık; yüksek teknoloji kullanımı, yeni yöntemler ve organizasyon ve yönetim alanındaki ilerlemelerden değil, bankaların oligopolcü piyasa yapısı içerisinde sağladıkları piyasa gücünden kaynaklanmaktadır.

Bankaların verimli çalışmadığını bilançolarındaki rakamlardan da rahatlıkla anlayabiliriz. Bankaların aktiflerinde kredilerin payı sürekli azalırken bankaların krediye çevirdikleri mevduatın maliyeti ya yüksek olmakta ya da verilen kredilerin geri dönüşünde problemler yaşanmaktadır. Takipteki krediler, banka kârlılığını azaltan en önemli değişkenlerden biri olarak gözükmektedir. Yaptığımız regresyon analizlerinde takipteki kredilerin toplam aktiflere oranı bütün denklemlerde yüzde bir düzeyinde anlamlı çıkan tek değişkendir. Daha da önemlisi takipteki kredilerin aktiflere oranı her geçen yıl artmaktadır. Bu da bankaların aktif kalitesindeki gerilemeyi göstermektedir.

Yine bilançolardan görülmektedir ki, bankalar özel sektöre fon sağlama görevlerini kaybederlerken kamuya kaynak sağlar hale gelmişlerdir. Özel banka aktiflerinde devlet iç borçlanma kağıtlarının payı, 1990'da %5 iken, 1999'da %11,3'e yükselmiştir. Özel bir yer teşkil ettiği için belirtmek gerekirse, Demirbank'da bu oran 1999'da %17,5'e çıkmıştır. Kamunun, ödeme kabiliyeti yüksek, sağlam, güvenilir bir müşteri olması, banka kaynaklarının önemli bir kısmının kamuya kaymasına yol açarken, özel sektöre akacak kredilerin kısılmasına ve faiz oranlarının artmasına neden olmaktadır. Kamu kağıtlarının reel getirilerinin çok yüksek olması da bu sürecin yaşanmasında önemli bir

etkendir. Bankaların gelir-gider tabloları incelendiğinde, sektördeki yüksek kârlılığın devlet iç borçlanma senetlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Piyasadaki oligopolistik yapının oluşmasında, bankalarla kamu kesimi arasındaki bu ilişkinin önemli bir yeri vardır. Buna rağmen çalışmamızda, devlet iç borçlanma senetleri, kârlılığı açıklayan önemli bir değişken olarak bulunmamıştır. Bunun nedeni muhtemelen ilişkinin, 1990'lı yılların ortalarından itibaren güçlenmesi; buna karşılık veri setimizin 1990 yılından başlamasıdır. Diğer taraftan 1994 yılında yaşanan beklenmeyen devalüasyon da, bankaların içinde bulunduğu açık pozisyonu nedeniyle banka kârlılıklarını azaltmış ve bilançolar üzerinde devlet iç borçlanma senetlerinin cazibesini yok etmiştir.

Sektördeki yüksek kârlılık oranları bankacılık sisteminin gerçek durumunu yansıtmamaktadır. Nitekim faiz oranlarının düşmesiyle bankaların kârları hızla düşmüş, sistemde derinliğin olmadığı görülmüştür. Mevduat bankalarının sayısı gelişmiş ülkelere kıyasla çok az olmasına rağmen piyasa, mevcut bankaları dahi kaldıramamaktadır. Bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesinin yanısıra, birleşmelerin teşvik edilmesi de gerekmektedir. Bankacılıkla ilgili yapısal reformların yapılması yanında, kamu açıklarının kapanması da zorunludur. Çünkü kamu açıkları devam ettikçe kamunun iç piyasadan bankalar kanalıyla borçlanması da devam edecektir.

KAYNAKÇA

AKGÜÇ, Öztin. *Türkiye’de Bankacılık*, İstanbul, Gerçek Yayımevi, 1987.

AKGÜÇ, Öztin. *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*, Gerçek Yayımevi, İstanbul, 1989

AKGÜÇ, Öztin. “1996 Yılında Bankalar, Mevduat ve Krediler.” *Bankalar ve Ekonomik Yorumlar*, 1997:3-41.

AKKURT, A. ve KARAYALÇIN, A. *Development in Turkish Banking Sector 1980-1990*, Ankara, Merkez Bankası, 1992.

ARTUN, Tuncay. *İşlevi, Gelişimi, Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye’de Bankacılık*, İstanbul, Tekin Yayınları, 1983.

AYDINLI, İbrahim. *Türk Bankacılık Sistemi Piyasa Yapısı 1991-1994*, Ankara, Tisamat Basım Sanayi, 1996.

AYDOĞAN, K. “The Competitive Structure of the Turkish Banking Industry.” *Financial Liberalization in Turkey*, 1993:167-180.

BAIN, J.S. *Barriers to New Competition*, Cambridge, Harvard University Press, 1956.

BAIN, J.S. *Industrial Organization*, New York, 1959.

BAIN, J.S. *Industrial Organization*, New York, John Wiley and Sons Inc, 1968.

BANKALAR BİRLİĞİ. *40. Yılında Türkiye ve Bankacılık Sistemi 1958-97* İstanbul, Altan Matbaacılık, 1998.

BANKALAR BİRLİĞİ. *Bankalarımız 1996*, İstanbul, Graphis Matbaacılık 1996.

BANKALAR BİRLİĞİ. *Bankalarımız 2000*, İstanbul, Graphis Matbaacılık 2000.

BAUMOL, W. J. *Business Behaviour, Value and Growth*, New York, Macmillan, 1959.

BAUMOL, W .J. ve WILLIG, R.D. "Fixed Cost, Sunk Cost, Entry Barriers and Sustainability of Monopoly." *Quarterly Journal of Economics*, sayı 95, 1981:405-431.

BAUMOL, W .J. ; PANZAR, J.C. ve WILLIG, R.D. *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure*, New York, Harcourt, Brace Javanovich Inc, 1982.

CAVES, R ve PORTER, M. "Barriers to Exit." içinde: *Essays in Industrial Organization in Honor of Joe S. Bain*, New York, 1976.

DAVUT, Lale. *Sanayi İktisadı: Piyasa Yapısı Unsurları*, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1994.

DEMSETZ, H. "Industry Structure, Market Rivalry and Public Policy." *Journal of Law and Economics*, sayı 16, 1973:1-10.

DENİZER, Cevdet. *Market Structure Performance in Turkish Banking System*, Ankara, Merkez Bankası Yayınları, 1997.

DENİZER, C. ve ÇILLI, H. *Market Structure Performance Relationship in Turkey*, Ankara, Merkez Bankası Yayınları, 1989.

DİNLER, Zeynel. *İktisada Giriş*, Bursa, Ekin Kitapevi, 2000.

- ERTUGRUL, A. ve ZAIM, O. *Türk Bankacılığında Etkinlik, Tarihi Gelişim Kantitatif Analiz*, Ankara, Bilkamat Yayınları, 1996.
- EVANOFF, D. ve FORTIER, D. "Re-evaluation of the Structure Conduct-Performance Paradigm in Banking." *Journal of Financial Services Research*, sayı 1, 1988:277-294.
- FRY, Maxwell. *Money and Banking in Turkey*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1979.
- GILBERT, R.A. "Bank Market Structure and Competition: A Survey." *Journal Money Credit and Banking*, sayı 16, 1984:617-645.
- GILBERT, R.J. "Mobility Barriers and the Value of Incumbency." içinde: *Handbook of Industrial Organization Volume I*, ed: SCHMALENSEE, R ve R.D. WILLIG, Amsterdam, North-Holland, 1989:475-535.
- HANNAH, Lesile. *Concentration in Industry: Theory, Measurement and the UK Experience*, New York, Macmillan, 1991.
- HUMMAR, Turan. "Sanayi Alt Sektörlere Göre İstihdam Yoğunlaşması." (Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1986.
- KOCH, J. V. *Industrial Organization and Prices*, New Jersey, Prentice-Hall, 1980.
- KOUTSOYIANNIS, A. *Modern Mikro İktisat*, (Çev. Muzaffer Sarımeşeli), Ankara, Versa Matbaacılık, 1981.

LAGRO, Esra. "Avrupa Birliği ve Türkiye Rekabet Politikası Açısından Bankacılık Sektörüne Genel Bir Bakış." *Bankacılar Dergisi*, sayı 36, 2001:50-63.

MANN, H.M. "Seller Concentration Barriers to Entry and Rates of Return in 30 Industries 1950-1980." *Review of Economics and Statistics*, sayı 48 August, 1966:296-307.

MOLYNEUX, P. ve TEPPEL, J.L. "Structure-Conduct-Performance in EFTA Banking Markets." *Banken Financiewezen*, sayı 3, 1993:7-133.

MOLYNEUX, P. ve LLOYD, W. "Competitive Conditions in European Banking." *Journal of Banking and Finance*, sayı 18, 1994:420-445.

MOLYNEUX, P ve FORBES, W. "Market Structure and Performance in European Banking." *Applied Economics*, sayı 27, 1995:112-127.

NEEDHAM, D. *The Economics of Industrial Structure Conduct and Performance*, New York, Halt, Rinehart and Winston, 1978.

OZDİCLE, F. Leyla. *Türk Bankacılık Sisteminde Piyasa Yapısı ve Optimal Banka Ölçeği-Özel Mevduat Bankaları İçin bir Araştırma*, Ankara, 1996.

PARASIZ, İlker M. *Para Banka ve Finansal Piyasalar*, Bursa, Ezgi Kitapevi, 1994.

REID, G.C. *Theories of Industrial Organization*, Oxford, Basil Blackwell, 1989.

RHOADES, S.A. "Structure-Performance Studies in Banking: A Summary and Evaluation." *Board of Governors of the Federal Reserve System Staff Economic Studies* No: 92,1977.

RHOADES, S.A. "Market Share as a Source of Market Power: Implications and Some Evidence." *Journal of Economics and Business*, sayı 37, 1985:63-343.

SAK, Güven. *Bir Krizin Anatomisi*, Ankara, Rekabet Kurumu Yayınları, 2001.

SALVATORE, Dominick. *İktisat*, (Çev. Tamer İşgüden), İstanbul, Bilim Teknik Yayımevi, 1974.

SAMUELSON, P.A. *Foundations of Economic Analysis*, Cambridge, Harvard University Press, 1947.

SCHERER, F.M. ve ROSS, D. *Industrial Market Structure and Economic Performance*, Boston, Houghton Mifflin, 1990.

SCHMALENSEE, R. "A Model of Adverting and Product Quality." *Journal of Bank Research*, sayı 86, 1978: 485-503.

SCHUSTER, L. "Profitability and Market Share of Banks." *Journal of Bank Research*, sayı, Spring, 1984:56-61.

SHAFFER, S. ve DISALVO, J. "Conduct in Banking Duopoly." *Journal of Banking and Finance*, sayı 18, 1994:1063-1082.

SMIRLOCK, Michael. "Evidence on the (Non) Relationship Between Concentration and Profitability in Banking." *Journal of Money Credit and Banking*, sayı 17, 1985:69-83.

SMIRLOCK, M. ve BROWN, D. "Collusion, Efficiency and Pricing Behaviour Evidence from the Banking Industry." *Economic Inquiry*, sayı 24, 1986:85-96.

STIGLER, George J. *The Organization of Industry*, Homewood, Irwin, 1968.

SÜSLÜ, B. ve BAYDAR, M. "Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, sayı 54, 1997:152-162.

TÖRE, Nihat. *Türk Rekabet Hukuku ve Rekabet Kurumu Uygulamaları Semineri*, Rekabet Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

TÜRKAY, Orhan. *Mikro İktisat*, Ankara, Turhan Kitapevi, 1992.

TÜRKKAN, Erdal. *Rekabet Teorisi ve Endüstri İktisadı*, Ankara, Turhan Kitapevi, 2001.

VANDER, V.R. "Concentration, Efficiency and Entry Barriers as Determinants of EC Bank Profitability." University of Ghent Department of Economics Working Paper, No:16, 1993.

VESALA, J. *Testing for Competition in Banking: Behavioral Evidence from Finland*, Helsinki, Finlandiya Merkez Bankası Yayınları, 1994.

WEISS, Leonard W. "The Survival Technique and the Extent of Suboptimal Capacity." *Journal of Political Economy*, sayı: Haziran, 1964.

YANIK, Mehmet. *Rekabet Hukukunun Hakim Durum ve Bunun Kötüye Kullanılması Uygulamalarında Piyasaya Giriş Engelleri*, Ankara, Rekabet Kurumu Yayınları, 2001.

ZARAKOĞLU, Avni. *Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık*, Ankara, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, 1973.